

UUS TESTAMENT KUI PÜHAKIRI APOSTLIKE ISADE KIRJADES¹

Vallo Ehasalu

MEETOD

Seda, mis teeb Uuest Testamendist nõnda erilise raamatu, on väljendatud erinevate mõtetega: Pühakiri, Püha Vaimu inspireeritud raamat, kanooniline raamatute kogu, Jumala sõna. Uue Testamendi mõistmine kirikus Jumala ilmutusena on võrreldav Vana Testamendi kui Pühakirja mõistmisega juudi rahva keskel. Võimatu on teaduslikult uurida, kas Uus Testament on Jumala sõna. Ma ei vaatle käesolevas töös näiteks UT ajalooliste andmete paikapidavust või UT maailmavaatelist kokkusobivust meie ajaga. Mõistmaks, milline autoriteet on UT kiriku vanimas ajaloos, keskendun ma apostlike isade (peamised neist on Clemensi esimene kiri korintlastele, Didache, Ignatios, Polykarpos, Barnabas, Clemensi teine kiri korintlastele) nägemusele Uuest Testamendist.

Apostlike isade aeg oli UT kaanoni kujunemise, isegi selle hilisemate osade tekke aeg. Seega saab teaduslikult uurida UT raamatute vastuvõtmist (retseptiooni) ja kasutamise viisi apostlike isade poolt. Meetodiks on siin esiteks UT tekstide leviku hindamine. Selle põhjal on näiteks võimalik öelda, et Pauluse kirjad olid juba kokku kogutud ja neid loeti autoriteetsete tekstidena, samuti olid tuntud sünoptilised evangeeliumid, ühe autori jaoks vähemalt üks neist. Teiseks meetodiks on Uuele Testamendile viitavate tsitaadivormelite võrdlemine VT tsitaadivormelitega. Need näitavad erinevusi juba kindla pühakirja (VT) ja uue pühakirja (UT pärimused) vahel.

¹ Artikkel on valminud ETF grandil 6754 toetusel.

Veel on võimalik otsida viiteid sellele, mida autorid ise on nendel teemadel öelnud. Oluline on siin näha nt sõnade „evangeelium”, „apostel”, „kiri”, „tarkus”, „Vaimust antud” tõlgendamine. See laseb näha, kuidas kirjutati UT pärimustest ajal, mil inimesed veel elavalt mäletasid Jeesuse pärimusi või Pauluse tegevust ning ligipääs UT tekstidele erines meie ajast, kui UT on kaante vahel ja ajaloolised sündmused meist kaugel.

KAANON JA INSPIREERITUS

Mõisted „kirjutama” ja „kiri” võivad iseenesest viidata millelegi jumalikule. VT kui Pühakiri (αἱ ἱεραὶ γραφαί) ei esine veel VT-s, küll aga rabidel ja Philonil;² see juutlik ja hellenistlik, mitte aga erilisel algkristlik keelekasutus levib ka uuritaval ajal³ (mh 1Clem 45:2; 53:1). Uues Testamendis on „kirjutamine” ühest küljest nagu mistahes inimese võimuses olev (Lk 1:3), kuid siiski ka kõrge ja Vaimust antud tegevus (Gl 1:20; Rm 15:15). Ilm-s on Jeesus apokalüptiliste eeskujude järgi ka oma sulase, prohveti kirjutamapanija, kuid sünoptikuil ja Paulusel kas puudub mõte, et sellega luuakse püha kirjan্দust⁴ või tuleb seda leida teiste meetoditega.

Kristliku pühakirjakaanoni kujunemisaega on kohane otsida juba apostlike isade ajast. VT kaanon, mahult olemas juba enne, piiritleti Jamnias just umbes sel ajal, kui Clemens kirjutab kirja korintlastele (1Clem). Vana Testament oli väga mõjuv tekst, peale tähtsuse juutide hulgas oli sel salapärane mõju hellenismile (sest see oli vanem kui Homeros või Platon) ja algkristluse paganlikele suundadele. Tol ajal ei räägitud kanoonilisest juudi pühakirjast, küll aga inspireeritud tekstist, mis kuulub Jumala lepingu juurde.

Just apostlike isade ajal kujunes konfessioonideks hargnenud juutlusest rabiinlik ortodoksne juutlus, algkristlusest aga kindlate pärimuste (oma usutunnistuse ja autoriteetsete tekstidega) kristlus.⁵ Ka kristlik kaa-

² „γράφω” (Gottlob Schrenk) – *ThWNT*. Bd. 1. Gerhard Friedrich, Hg. (Stuttgart: Kohlhammer, 1953), 750.

³ *Ibid.*, 751.

⁴ *Ibid.*, 745. Jh 21:24j; 20:30j on aga viide γράφω ja μαρτυρέω ühtlusele (γέγραπται viitab viisile juhutada sisse VT osundust) 1Jh 1:4; 2:1; 5:13 kordub see pidulik väljendus (*ibid.*, 745).

⁵ D. A. Hagner on tõmmanud paralleeli: et kaanon ei jõudnud mitte kohe kõikjale

non oli oma mahult juba olemas (mitte küll 1Clem või Did ajal, küll aga Ignatiose, Polykarpose ja Barnaba kirja ajal).

Nii peavad mh A. Gregory ja A. D. Hagner tõestatuks, et *Corpus Paulinum* oli olemas enne Markioni. See on tõestatav, kuna tolleaegsed autorid ei tundnud mitte mõnd üksikut Pauluse kirja, vaid ikka mitut kirja koos. Pauluse kirjade kogu kui kaanoni teket võiks dateerida hiljemalt Polykarposega.⁶ Peale erinevate Pauluse kirjade tundmise tõestab tema tekstide kogumist see, et koos esinevad erinevatesse maailma osadesse saadetud kirjad.⁷

Uue Testamendi kaanon piiritletud tekstikoguna aga lasi end veel oodata. W. Petersen on kirjutanud, et veel II saj I poolel puudus kirikus Uue Testamendi kindlakskujunenud tekst,⁸ peale selle näitab ta, et apostlike isade viis leida autoriteetseid tekste ei arvesta Uue Testamendi olemasolevate tekstidega – apostlikud isad leiavad autoriteedi hoopis mujalt.⁹ Küsimus on seda raskem, et kirikul puudus huvi kanoonilisuse vastu – huvi oli suunatud tõe ja kuulutusele.¹⁰ See, millest sai kanooniline, oli alles elavas mälestuses, ligipäätav ka elava tunnistuse ja mälestuse kaudu. Sellest ka tõe otsimise viisid, mis olid valdavalt sisulised. Seda väljendab viis, kuidas tolle aja kirjamehed autoriteeti kandvaid sõnu tsiteerisid: „Issand räägib”, „Püha Vaim räägib”. Kaanoni puudumine mõjutas kirjamehi nägema UT pärimusi mitte raamatus, vaid koguduse suu-ises vaimuvaras. Chr. Tuckett on öelnud, et *quasiscriptura* oma vaimuliku, ent mitte pühakspeetud sisuga lausa kutsub end uuesti rakendama.¹¹

juutide ega kristlaste hulka, on näha, et kristlik ja juudi kaanoniotsing olid paralleelsed; Donald Alfred Hagner, *The use of the Old and New Testaments in Clement of Rome* (Leiden: E. J. Brill, 1973), 115.

⁶ *Ibid.*, 319; Andrew Gregory, „1 Clement and the Writings that later formed the New Testament” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 156, näeb Pauluse kirjade kogu juba enne 1Clem.

⁷ Hagner, *Clement*, 321.

⁸ William L. Petersen, „Textual Traditions Examined: What the Text of the Apostolic Fathers tells us about the Text of the New Testament in the Second Century” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 33.

⁹ *Ibid.*, 30-33.

¹⁰ Hagner, *Clement*, 120.

¹¹ „Their very status as (quasi-) „scriptural” texts would invite just such process of reapplication”, Christopher M. Tuckett, „The Didache and the Writings that later formed

Seda üleminekut käsitlebki käesolev töö.

Tavaliselt räägitakse esimesest kaanonist seoses Markioniga (140. a Roomas), kes lõi oma, gnostilise kaanoni, mille vastu kirik omakorda koostas meile tuntud kaanoni. Siiski ei nõustu ma enamuse teoloogidega, nagu oleks kaanon hereetikute loodud. Selle hinnangu puhul jääb tähelepanuta kaanoni tugev selgroog,¹² mis hiljem loetelu ja ühendatud koodeksina (mitte enam raamatuurullina nagu juutluses) kindlaks määrati.

Kaanoni maht kujunes juba enne Markioni. Kirik tegi seda, hakates kõrvuti VT raamatutega kasutama UT omi. VT inspireeritus oli Jumala rahva mõtteviisi ühisvara, mis laienes UT-le. (Uue, kristliku) Pühakirja maht polnud kindlaks määratud, kuid selle sisu oli laialdase retseptiooni ja Pühakirja spetsiifilise kultusliku ja kirjandusliku eeskujuna kasutamise kaudu vaieldamatult vastu võetud. Noore UT kaanoni kõrval tekkis kristliku koguduse usk, mis otsis väljendust mitte üksnes elavas pärimuses, vaid ka Pühakirjas.

Kaanon kujunes ka seetõttu, et autorid eelistasid olulisi tekste tsiteerides selgelt UT raamatuid apokrüüfidele. Apokrüüfe kasutati – see on mõistetav, sest kui pole kanoonilist, siis pole ka mittekanoonilist. Samas võib viide mittekanoonilisele tekstile apostlike isade ajal tähendada mitte seda, et näiteks Eldadi ja Modadi raamat on pühakiri, vaid seda, et kirja-mees kasutab mittekanooniliste tekstide mõtteid lihtsalt kui kaasaegsete omi.

Aja jooksul tekkisid ka kristlikud apokrüüfid nagu Peetruse evangeelium jne. Kristliku kaanoni olemasolu tõestab ka see, et kristlike apokrüüfide tekkides jälgendasid need just kanooniliste UT tekstide *Gattungeid*.

UT kaanoni teket on peale sisuliste küsimuste kiirendanud ka üks materiaalne asjaolu – koodeksi kasutuselevõtt kirjarulli asemel, mis on kristluses ilmselt levinud algusest peale. See võimaldas koondada kokku nt Pauluse kirjad ühelt ja evangeeliumid teiselt poolt, kujundades kaano-

the New Testament” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 87.

¹² Tugevaks selgrooks pean nelja evangeeliumi ning Pauluse ja tema koolkonna kirju nende ajaloolisuse ja pärimuse alalhoiu tendentsi tõttu. Seega ei pea ma põhjendatuks oletust, et see on vägivaldne valik pärimuse rikkusest, mille algset avarust võiks iseloomustada näiteks viitega gnostilisele kirjandusele.

nikogud kaanoni põhigattungite järgi.¹³ Koodeksi kasutuselevõtt ei anna meile siiski võimalust kaanoni eellugu dateerida.¹⁴

Apostlike isade aeg võis olla üks aegadest, mil vana, lepingukirjan-
duse mõtte asemele tuli uus, võibolla hellenistlikum inspiratsioonimõte. Inspiratsiooniõpetus lasi end veel oodata, kuni see 2Tm 3:16 esmakord-
selt mainituna levima hakkas – tegelikult UT ja apostlike isade aja murde-
punktis. Inspiratsioonist on juttu siis, kui teksti kirjutajat nähakse olevat
kirjutamise ajal Jumala või muude vaimsete olendite mõju all nõnda, et
inimene kirjutab mitte enda, vaid oma Issanda sõnu. Hellenism ei ole küll
palju ajalooliselt kestmavaks osutunud inspireeritud tekste esile toonud –
inspiratsiooniõpetus hakkas levima eelkõige olemasoleva juutliku VT ja
UT kaanoniga.

ESIMENE CLEMENSI KIRI

94. a pKr Roomast Korintosesse kirja kirjutanud Clemensi eripäraks
apostlike isade hulgas on tema selge pühakirjaõpetus, täpsemalt õpe-
tus Vanast Testamendist.¹⁵ Mahukad LXX osundused teevad Clemensi
apostlike isade hulgas ainulaadseks. VT autoriteet on Clemensi jaoks
seda suurem, et LXX sõna on olulisem kui kaasaegse filosoofia loomulik
teoloogia.¹⁶ Selle tõestuseks on ehk seegi, et Clemensi LXX tsitaatides on
ka konteksti sobimatu osa alles.¹⁷

Clemens osundab VT siiski teatud algkristlusele omase ühekülgsu-
sega. 1Clem tsiteerib VT-i küll ohtramini kui kes tahes algkristlane, kuid
terve rida tsitaate kuulub algkristliku tsitaadivara klassikasse. Sellise
florilegiumide kogu olemasolule viitab ka J. Fischer.¹⁸

¹³ Hagner, *Clement*, 313j

¹⁴ *Ibid.*, 314j.

¹⁵ Clemensi (nagu ka Ignatiose) eripäraks on teksti suur maht, mis omakorda võimal-
dab katvamat analüüsi.

¹⁶ Nõnda vastab küsimusele, kas VT on Clemensi jaoks osa antiiksest elutunnetusest
või seisab sellest tunduvalt kõrgemal, Adolf Wilhelm Ziegler, *Neue Studien zum 1.
Klemensbrief* (München: Manz, 1958), 41.

¹⁷ *Ibid.*, 42.

¹⁸ Joseph Fischer, *Die Apostolischen Väter. Schriften des Urchristentums* (Darmstadt:
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956), 7.

Clemensi ilmutusemõiste sisaldab endas olulise osana ka antiikset „loomulikku teoloogiat”: „tunnetuse sügavus” ei ole mitte ainult VT-s. Jumala tundmine on kõikjal, alates loodusest ja ühiskonnakorrast kuni legendini fooniksist. Kogu loodu räägib Jumalast, kellest kõneleb maailma ja Iisraeli lugu. Teemaderingid nagu stoa ja Moosese või looduse ja Moosese suhe olid hellenistlikus juutluses arutluse all.¹⁹ Nii roomlastele, kreeklastele kui ka idamaalastele oli ühine mõte, et peidetud jumalikkus avaldab end. Antiikinimene oli *für jede Art von Offenbarung im besonderen Masse aufgeschlossen*²⁰ – kogu loodu on täis Jumala tarkuse avaldusi. See tarkus oli antud mitte ainult prohvetitele, preestritele ja müstikutele, vaid igale inimesele.²¹ Clemens kui praktiline kirikujuht lihtsalt kasutab seda loomulikku teoloogiat, mille keskel terve ühiskond elab. Maailma saladusi uurima ei pane mitte uudishimu seletamatu vastu, vaid tunnetus; eluolukorrad kõnetavad mind, maailma ülesehitus räägib ka minu osast elus. Sellele on üles ehitatud hellenistlikud filosoofiad: kus ja kuidas võin ma tunnetada praktilist tõe. Selge juhtnõarina tõuseb siiski esile Vana Testament, mis on (William Wrede järgi) *das grosse ethische Musterbuch*²² ja sellisena muuhulgas ääretult praktiline.

Küsimust Piibli erilisusest võrreldes muu kirjanduse ja tunnetusega pole Clemensil ilmselt tekkinud. Sellele, mis on Piiblis erilist, võib ka XXI saj teoloog leida vastuse Rm 3:1; 9:4j, kus räägitakse läbisegi VT raamatutest ja nende sisust. Tõde ja seda sisaldav raamat kuulusid antiikajal kokku.

Põhjendusena Clemensi stoalembusele kehtib, et maailmas sünnib kõik ἐν ταῖς (Clemens rõhutab seda eriti), et loodud kord seab reegli, mille kohaselt alandlikkus on eeliseks ja kõrkus kahjuks. Selles on juba olemas oma põhjendus, ka teatud autoriteet, sest need mõtted on samuti vanad. Vana Testamendi tõstab aga esile väljend „jumaliku tunnetuse sügavused” (τὰ βῆθη τῆς θείας γνώσεως, 40:1), mis ilmselt viitab Püha-

¹⁹ Hellenistlik juutus kasutas misjonieesmärkidel stoa filosoofia õpetust looduses olevast seadusest, näidates, et Moosese seadus on loodusega põhjendatud kõlbelise seaduse täiuslik väljendus. Selle kohta näide 4Mak 5:25. Pilon näitab looduse ja Moosese kooskõla sageli, nt *De opif. mundi* 3 p 1 M; *De Abrah.* 5 p 2 M. Selles on juudi mõte, et Seadus on maailma alus.

²⁰ „Igasugusele ilmutusele ääretult avatud”, Ziegler, *Studien*, 42.

²¹ *Ibid.*, 43.

²² „Suur eetika-alane näiteraamat”; Hagner, *Clement*, 76.

kirjale, mitte loomulikule teoloogiale, olles kombineeritud sellesse „kummardumisega” (40:1; 53:1), mis omakorda haakub kummardumisega „pühadesse kirjadesse” ja „Jumala sõnadesse” (53:1), mis on tõesed ja Pühast Vaimust (45:2).

A. von Harnack põhjendab 1Clem seotust Vana Testamendiga, näidates, et põline Pühakiri (VT) tegi alles aegamööda ruumi Issanda sõnade (UT) pärimusele.²³ Vana ja Uue Testamendi suhte kohta Clemensi puhul ütleb J. Wilson: „1Clem jaoks on Vana Testament Pühakiri, Uus Testament aga pärimused, millele viidata”.²⁴ Seega ongi VT üksi Pühakiri, olles *kiri*, ja selles vastab Clemens üldiselt apostlike isade üksmeelsele otsusele. VT on Jumala ajatu ilmutus oma kirikule, kiriku eeljalugu, milles on Jumala tegu.²⁵ Just seda rõhuasetust väljendab 1Clem selgelt.²⁶

Püha Vaim

Üks 1Clem selge õpetus on õpetus Pühast Vaimust kui VT autorist – seega inspiratsiooniõpetus. See on seda selgem, et kolmandikus kohtades, kus Püha Vaimu mainitakse,²⁷ on see just Pühakirja inspireeriv Vaim. 43:1; 53:1 tulevad väga lähedale 2Tim 3:15j õpetusele inspiratsioonist, mida

²³ Adolf von **Harnack**, *Einführung in die alte Kirchengeschichte. Das Schreiben der Römischen Kirche an die Korinthische aus der Zeit Domitians (I. Clemensbrief)* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1929), 79.

²⁴ John Warwick **Wilson**, *The First Epistle of Clement. A Theology of Power* (Duke: Duke University, 1976, käsikirjaline), 113j. Wilsongi näeb seda UT esiletõusu, Jeesuse sõnadena olid selle pärimused siiski võrdsed Vana Testamendiga, *ibid.*, 118.

²⁵ Hagner, *Clement*, 123.

²⁶ 1Clem argumentatsioon viitab sageli VT kultusele. Ilmselt on tunda lähedust Hb-le, kus räägitakse, et VT kultus küll Jumala ja inimese suhetes ei kehti, kuid see näitab siiski Jumala tahet. 1Clem taustaks peab ilmselt olema just see Hb hoiak, miks muidu räägitakse veendumusega asjadest, mis peavad olema, teades, et seda ei rakendata autori koguduses – ja autor ei ootagi seda.

²⁷ Inspireerivat, VT-s kõnelevat Vaimu mainitakse kirjas kuus korda (1Clem 8:1; 13:1; 16:2; 22:1; 28:3; 45:2), muid „Vaimu” kohti on veel kaheksa (2:2; 18:12; 42:3,4; 46:6; 58:2; 59:3; 63:2). Lisaks mainitakse „Vaimu/vaimu” VT tsitaatides seitse korda (18:10,11,17; 21:2; 36:3; 59:3; 64:1). Πνεῦμα ἡγεμονικόν (18:12) pole ilmselt enam juutlik, vaid tulnud otse stoast; Helmut **Opitz**, *Ursprünge frühkatholischer Pneumatologie. Ein Beitrag zur Entstehung der Lehre vom Heiligen Geist in der römischen Gemeinde unter Zugrundelegung des I. Clemens-Briefes und des „Hirten” des Hermas* (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1960); 49.

väljendavad sõnad αἱ ἱεραὶ γραφαί, πᾶσα γραφή θεόπνευστος.²⁸

Sellega on kooskõlas, et 1Clem 22,1 mõistab VT-i Kristuse kõnena Pühas Vaimus. Peale tsiteerimise vormi tuleb sellest välja ka päästelooline mõte – Piiblis kirjutavad Isa, Poeg ja Püha Vaim. Algkristluses sünnib trinitaarne inspiratsiooniopetus, näiteks mh Hb. 1Clem 27,4 on juttu ka Jumala maailma koos hoidva sõna kindlusest ja Jumala valetamise küsimusest. Jumala sõna kindlus on 1Clem teoloogias oluline: sõna abstraktsena, enne pühakirja olemas olevana. Asjad on δεδογματισμένοι ὑπ' αὐτοῦ (1Clem 27:5), selles kohtuvad ehk Looja sõna ja pühakirja sõna või vastupidi – loomissõna δογματίζει, pühakirjasõna λέγει.

VT tsitaadivormelid

1Clem on heas kooskõlas UT ja teiste apostlike isadega ka VT tsiteerimise viisi poolest. Tsiteerimise juures on iseloomulikud tsitaadivormelid. Esiteks mainiksin perfekti passiivi kaudu tuntavat „on kirjutatud”²⁹. Teiseks, läbiv tsitaadivormel on „ütleb”, mida kasutatakse sageli ka kirjakohale viitamisel.³⁰ 1Clem pühakirja teoloogia näitab ka inimestest autoreid ja ajaloolisi seoseid.³¹ Juba vormelite statistikast näeme, et Pühakiri on autoriteet. See tsiteerimise viis ühendab 1Clem suure osa juutluse, UT ja vana kirikuga. Clemens nimetab VT αἱ ἱεραὶ γράφαι (1Clem 45:2), αἱ ἱεραὶ γραφαί, τὰ λόγια τοῦ θεοῦ 53:1. Seega esineb *Pühakiri* raamatutena 1 Clem mõtlemises kui kindel suurus. VT piiritletus pole aga 1Clem selge. Olles küll 4 Esra kaasaegne, tunnetavad need tekstid aja märke erinevalt. 4 Esra näeb hävitatud Siionit ja tõstab uue lootusena esile juudi pühakirjakaanoni. 1Clem näeb maailma meie ümber ilusa ja korrapärasena, kuid kaanoni piirid on tema jaoks lahtised.

²⁸ Hagner, *Clement*, 234. Vt ka 1Clem 13:1.

²⁹ Tegusõna perfekti γέγραπται 1Clem 4:1; 29:2; 36:3; sellega seoses kasutatakse pühakirja sõna enda kohta 1Clem 3:1; 13:1 vastavat kesksõna τὸ γεγραμμένον.

³⁰ λέγει, φησὶν, 13:3 φησὶν ἢ ἄγία λόγος; 14:4 γέγραπται ... λέγει; 15:2; 21:2; 26:2 λέγει που. 35:7 λέγει γὰρ ἡ γραφή, 42:5 που. Kogu viitamisviiside rohkus, kaasa arvatud ebamäärased „kusagil” (που) kasutamine viitab Clemensi jaoks lähedasimale UT tekstidest, Hb-le. 1Clem 28:2 nimetatakse Ps 138 tsitaadis erilise sõnaga λέγει γὰρ που τὸ γραφείον.

³¹ 1Clem 8:1 järgi on prohvetid „Jumala armu teenrid” (οἱ λειτουργοὶ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ); 26,3 jutustab Clemens Καὶ πάλιν Ἰώβ λέγει („Ja taas ütleb Iiob”).

UT tsitaadivormelid

VT on „Pühakiri” (ή γραφή, τὸ γραφεῖον, αἱ ἱεραὶ γραφαί), UT pole *kiri*, mistõttu VT inspiratsioonipõetus ega autoriteet ei laiene sellele iseene-sest. Siiski on UT pärimused ja sisu 1Clem jaoks olemas, kuna elatakse nende pärimuste ja olukordade sees, millest UT kirjutamine ja kanoni-seerimine on tõuke saanud. Näiteks iseloomustab 1Clem 5:1 Vana Testa-mendi sõna kui ἀρχαία ὑποδείγματα, kristlikus lähiminevikus sündinut aga kui τῆς γενεᾶς ἡμῶν ὑποδείγματα. Eelkõige on 1Clem jaoks ole-mas suuline UT pärimus.

1Clem 13:1 võiks olla võtmetekstiks pühakirja kaanoni kujunemise mõistmisel 1Clem järgi. See sisaldab kõrgteoloogilist VT tsitaadivorme-lit λέγει γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, millele järgneb VT koht, kuid edasi üleskutse pidada meeles Issanda Jeesuse sõnu (μάλιστα μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, οὗς ἐλάλησεν διδάσκων ... οὕτως γὰρ εἶπεν... ning siis järgneb 1Clem 13:3b taas uus VT tsitaadivormel (φησὶν γὰρ ὁ ἅγιος λόγος). VT tsitaatidega raamistatud Jeesuse tsiteerimises tuleb sõna „pidades meeles, mäletades, meenutades”, mis võib olla viide luge-jale, et „Jeesuse sõna pole te lugenud, vaid kuulnud”.³² Nii juhatatakse sisse Jeesuse sõna mäejutluse (Q) ainesega. Lausel on üllatav vormiline ja pärimusseos Ap 20:35 sõnadega: μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ὅτι αὐτὸς εἶπεν. Jeesuse sõnade väärtus tõstetakse esile rõhutu-sega „elkõige meeles pidades”. „Meeles pidama” võis olla *terminus tech-nicus* Jeesuse sõnade tundmise kohta juudikristluses.

See peatükk on tõeliselt sisutihe. Clemens kirjutab, et Jeesuse sõnad on ή ἐντολή καὶ τὰ παραγγέλματα (13:3a). See laseb näha Jeesuse sõnu paralleelis Moosese sõnadega: Jeesuse sõnad on kooskõlas Moosesega ning Moosese sõnadele lisatud. J. Klevinghaus rõhutab, et Clemens mõis-tab Jeesuse päästmistööd valgustustööna.³³

Seega näeme, et Vanast Testamendist ja Jeesusest räägib Clemens

³² Gregory, „1 Clement”, 133; Hagner, *Clement*, 140, 151.

³³ Kristlik kuulutus on päästmine, kuid nõnda, et „päästmise” kaudu saab „teadmatu-ses” viibija teada Jumala käsud (προστάγματα, διακαιώματα, παραγγέλματα; 49:1); Johannes **Klevinghaus**, *Die theologische Stellung der apostolischen Väter zur alt-testamentlichen Offenbarung* (Gütersloh: C. Bertelmanns Verlag, 1948), 48. Jumal ise on tegev isik, Kristuse tegu on võimalik ühe osana seada Jumala teo taustale, see ei muuda seaduse olemust (*ibid.*, 49).

erinevalt, Jeesusest kolmel erineval viisil. Esiteks on Jeesus keegi, kes on *äsja* rääkinud, kuid siis vaikinud. VT tsitaadi juurde kuulub olevikuline „ütleb” (λέγει): VT kõneleb praegu, nagu minevikuski. Jeesuse kui maa peal elanud inimese sõnade juurde kuulub grammatiline minevik, aorist „ütles, rääkis” (ἔλεγε 46:8, ἐλάλησεν 13:1). Jeesus kõneles aastaid tagasi, tema sõnu on vaja „meeles pidada”. Nii mõtleb A. D. Hagner, leides, et UT pärimust tunti mitte raamatuna, vaid Jeesuse elava sõnana meie ajale. Seda võis lugeda ka kirjutatud raamatust, kui selline koguduses oli, kuid UT pärimus mõjus inimeste meeltes eelkõige sündmuse ja alles siis tekstina.³⁴

Teiseks oli Jeesus Kristus Clemensi jaoks mitte üksnes ajalooline Jeesus, vaid inspireeriv Kristus Vanas Testamendis (nt 1Clem 22:1).

Kolmandaks võib Clemensi nägemust Jeesuse kõnest levinud arusaama järgi lugeda ka Clemensi loomuliku teoloogia taustal. Kristuse Vaim ja VT näited sobivad kokku,³⁵ olles üks ja sama maailmas olev Tar- kus, mida võib näha tekstis, ajaloos, looduses, Kristuse elus. Klevinghaus kirjutab: *Die atl. Offenbarung ist für Kl(emens) ihrem Wesen nach mit der Offenbarung Gottes in Christus gleich.*³⁶

Pühakirja kaanoni kujunemise järgi otsides sõnastan selle esimesed sammud nõnda: VT olemasolev kaanon on ἱεραὶ γραφαί (45:2; 53:1), veel sündimata UT pärimuse Jeesuse sõnad on Clemensi keeles οἱ ἀγιοπρεπεῖ λόγοι (13:3).

Clemens ja Uue Testamendi tekstid

Kui Jeesuse pärimus pole seotud mitte kirjutatud UT-ga, vaid elava UT pärimusega, mil on kindel koht koguduse õpetuses, siis küsime, kas Clemens on üldse Uut Testamenti tundnud.

Clemensi suhe Paulusesse on eriline. Korintlastele kirjutades on ta Pauluse järglane, ta matkib 1Kr. Selge viide 1Kr 13:4-7-le on 1Clem 49j ja 1Kr 12:12,14,20-28-le 1Clem 37:5-38:2,³⁷ viide Rm 1:29-32 on 1Clem

³⁴ Hagner, *Clement*, 273.

³⁵ Ziegler, *Studien*, 47.

³⁶ Klevinghaus, *Offenbarung*, 75.

³⁷ Clemens on rohkem Pauluse „kaja”, ta ei tsiteeri Paulust, vaid kasutab ka tsiteetides oma eelissõnavara, Gregory, *1 Clement*, 145.

35:5j.³⁸ 1Clem 47:1-4 käsib korintlastel „võtta kätte õndsas apostli Pauluse kiri” – seega oli see olemas nii Korintoses kui ka Roomas.³⁹ Küsimus „mida ta teile kõigepealt, *evangeeliumi alguses kirjutas*” on küll ilmselt Fl 4:15 mõju, Pauluse keelekasutus Rooma linnas, kus on kirjutatud nii Fl kui ka 1Clem.

Kas Pauluse sõna on Jumala sõna? Seda Clemens ei kinnita ega eita. Paulus on „õnnis apostel”, „tunnistustega apostel” (47:1,4), Paulus on „meile lähedase aja võitleja”, „sammast” (1Clem 5:1j). Pauluse kohta kasutatakse sama lähimineviku teadvust ja grammatilist aoristi nagu Jeesusegi kohta. Pauluse kirjad liigenduvad Jumala järjepidevasse ajalosesse, ilma et Clemens näitaks Pauluse kirjadel Jumala ajaloses mingit erilist kohta olevat.

Sünnikoha, keele ja teoloogia osas on Clemensil suur sarnasus ka Heebrea kirjaga. Heebrea kirja hajutatud, kuid korduvad mõjud on neli ühist psalmitsitaati, mõisted *ὁδός, σωτήριον, προσφορά, ἀσθενης*. 1Clem 36:2 viitab Hb 4:14 või 7:26, samuti Hb 6:4,5.⁴⁰ Hb 1 on edasi antud 1Clem 36:2-5.⁴¹ Ka Hb kohta võime öelda, et sel kirjal on koht Clemensi raamatukogus, samuti soovib ta seda korintlastele. Hb teeb eriti oma-seks mõlema kirja sama kasvupinnas, mis on tuntav motiivide sarnasusest.

Küsimus sünoptiliste evangeeliumide tundmise ja autoriteedina kasutamise kohta on keerulisem. 1Clem on sünoptiliste evangeeliumide kaasaegne. Ühest küljest tunneb Clemens Jeesuse sõnu hästi, teisest küljest on just H. Köster näidanud, et 1Clem ei tunne mitte evangeeliumiraamatuid, vaid suulist sünoptilist materjali, olles evangeeliumi kujunemise tunnistamisest seega sama kaugel kui nt Q.⁴² Seetõttu on viited sünoptikutele ühest küljest väga selged, teisest küljest kaugelgtki mitte nii selged

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Gregory, *1 Clement*, 144.

⁴⁰ Hagner, *Clement*, 179. 1Clem 9-12 meenutab Hb 11. Hb 11 viitab ka 1Clem 17:1 ja 55:3-6, Hagner, *Clement*, 186j. Edasi veel *δημιουργός* 1Clem 20:11, Moosese põgenemine 1Clem 4:10; Hb 11:27, „ustav” 1Clem 27:1 - Hb 11:11. Hb 12:1 - 1Clem 19:2. Hb 12:1 - 1Clem 63:1 (*ibid.*, 187j). Vt edasi Hagner, *Clement*, 189.

⁴¹ Gregory, *1 Clement*, 152.

⁴² Mälu järgi tsiteerimisele, nagu VT puhulgi, viitavad Lightfoot, Gebhardt, Harnack, Funk, Bryennios, eri allika olemasolule aga Massaux, Stanton, Köster, Grant (Hagner, *Clement*, 147j). Resch arvab koguni, et 1Clem tõlgib arameakeelsest algevangeeliumist (allikas *ibid.*, 145)

kui viited Hb ja 1Kr, pärinedes selleks liiga laiast pärimustevoolest. Selles võib veenduda, võrreldes nt 1Clem 23:4; 24:5; 48:4 sünoptiliste pärimustega.⁴³ Sarnasus on sageli üksnes motiivis.

On ka selgemaid evangeeliumipärimusi. 1Clem 13:2 meenutab mäejutluse osa, kus Q on paralleelne Mk-ga. Samas on rütmilisus ja stroofilisus iseseisev, mitte sünoptikutest sõltuv.⁴⁴ Kuna on tegemist mäejutlusega (vrd Rm 12j; terve Jk), pole pärimuse kasutamine tsiteerimiseks nii üllatav. Ka 1Clem 46:8 on sünoptikute mõju.⁴⁵ Siin, nagu ka 13:2, on kõige tõenäolisemalt tegemist osundamisega suulise allika järgi, suuline allikas aga pole kanooniline.⁴⁶ Seejuures on tähelepanuväärne, et see on „suuline” ja „allikas”, kindla kuju ja päritoluta kirjutamata aines.

Sünoptikute kasutamist Clemensi poolt Hagner siiski usuks, tugevaimaks põhjenduseks sellele on sarnane LXX osundamise viis. Gregory ei eita, et Clemens sünoptikuid kasutab, kuid tuletab meelde, et see pole tõestatav.⁴⁷

Jh tundmisele võiks viidata 1Clem 49:1; 43:6. Üldiselt Johannese mõjusid siiski eitatakse.⁴⁸

Gregory ei leia 1Clem viiteid Ap-le. 1Clem 18:5 (Ap 13:22), Taaveti kohta käiv tsitaadikogu viitaks ühisvarale. Ap tundmist ei taha ta siiski eitada.⁴⁹ 1Clem ja Ap sarnasus ilmneb mõnedes motiivides (kiriku ameti järjepidevus, Püha Vaimu väljavalamise korduv esinemine, ametinimetus „juhid”).

1Clem ja UT kaugust teineteisest rõhutab aga Clemensi liigametlik ja liigstoiline vaimsus. UT viis tõlgendada VT tüpoloogiliselt leiab Clemensi juures vaevu mõistmist.⁵⁰

Seega näeme 1Clem puhul selgelt väljakujunenud pühakirja teoloogiat, millesse kuulub põhjalik VT tundmine ja vanakiriklik nägemus, mille järgi VT autoriks on Kristus ja Püha Vaim. Tsitaadivormelite kasutamine

⁴³ Hagneri (*ibid.*, 171) jaoks on see seos kindel.

⁴⁴ *Ibid.*, 160.

⁴⁵ A. D. Hagner (*ibid.*) viitab siin Lardnerile, Funkile, Knochile, Zahnile ja Lightfootile.

⁴⁶ *Ibid.*, 164.

⁴⁷ *Ibid.*, 178; Gregory, *1 Clement*, 139.

⁴⁸ Hagner, *Clement*, 263; Gregory, *1 Clement*, 139.

⁴⁹ *Ibid.*, 141.

⁵⁰ Tüpoloogiaid esineb vaid 1Clem 3:1; 3:3j, 43; Hagner, *Clement*, 128j.

on selgelt välja kujunenud, VT kui *kiri* elab, räägib olevikus. Sellest on selgelt eristatavad Jeesuse sõnad, mis on alati aoristis. Jeesuse ja apostlite aega tunnetatakse minevikuna, kuigi lähedase ja mõjuvana. UT tekstide levikut hinnates näeme Clemensi kalduvust tegelda UT kirjadega. Kirjad on anonüümsel ajal ja apostlike isade ajal olnud kergesti omandatavad ja edasiantavad, erinedes nõnda sünoptilise pärimuse retseptisioonist, mis on sagedane, kuid ei viita kanoonilisele evangeeliumile.

DIDACHE

Didache päritolumaal on suhteliselt kindlalt Süüria, koostamisaeg I ja II saj vahetuse paiku. Selles piirkonnas pole I sajandil Uue Testamendi kirjade mõju tuntav,⁵¹ kristliku kirjandusena võib mõelda vaid evangeeliumidele ja nii UT sissejuhatus teadus kui ka Did uurimus näevad tõenäolisena eelkõige üksnes Matteuse evangeeliumi. Did preskripti järgi oli Did taotlus olla kõigi kaheteistkümnepostli autoriteeti kande tekst. Kuid preskript võib olla hilisem, esindades kõrgenenud vaadet apostlistaatusele. Eriline on Did puhul see, et Did autor on kirjutanud esimese kristliku kirikukorra (kui *Gattung*), samal ajal kui teised apostlikud isad jälgendavad epistli, apostlikirja *Gattungit*.

Jälgides pühakirja autoriteedi kujunemist, leiame, et Did kasutab mõistet *Jumala sõna* (ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, 4:1) suulise kuulutuse tähenduses koguduse sees. Selle sisu seletab ka samas toodud sõnakuulutustegevuse kirjeldus ἡ κυριότης λαλεῖται („issandalikkusest räägitakse”); sõna ise on ainulaadne. Did õpetus „kus ἡ κυριότης⁵² räägitakse, seal on Issand ise” viitab apokalüptilise aja ja selle tooja Jeesuse Kristuse kohalolule apokalüptilises kuulutuses (Mt 18:20, vrd Mt 10:14; Lk 10:16).

Tähelepanuväärne on „evangeeliumi” mainimine Did neljas kohas. Did on selle mõiste kujunemise juurte juures, seal, kus Pauluse suulisest evangeeliumist on juba saanud kirjalik evangeeliumiraamat. Selle väite poolt ja vastu toon järgmised tähelepanekud.

⁵¹ Did 6:3 ei tõesta ilmselt Pauluse tundmist, kuna ütleb otsuse, mille Paulus ütle mata jätab, otse ja meelevalliga.

⁵² Klaus Wengst, *Didache (Apostellehre). Barnabasbrief. Zweiter Klemensbrief. Schrift an Diognet. Schriften des Urchristentums* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984), 94, tõlgib *die Macht des Herrn*, kujutluspilt vastab Mt 18:20.

Did 8:2 tsiteerib Meie Isa palvet, üsna selgelt Mt 6:8-13 järgi (kaasa arvatud selle sissejuhatus). Seda on küll skeptiliselt peetud suuliseks mõjuks sama kirikupiirkonna pärimuse kaudu, seega mitte kirjanduslikuks sõltuvuseks.⁵³ On ju liturgiavara, palve (nagu ka nt ristimine Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse, Did 7:1 ja Mt 28:19) seotud nii Mt kui ka Did autoritele tuntud päheõpitud tekstiga. Suulist mõju toetab ka palveteksti edasiandmise ebatäpsus. Sõnastuse täpsus ja sõnaselge viitamine „evangeeliumile” räägib aga Mt tundmisest autoriteetse tekstina.⁵⁴

Eelmisega sarnane on Did 15:3j, kus kaks korda kordub $\delta\varsigma \ \epsilon\chi\epsilon\tau\epsilon \ \epsilon\nu \ \tau\hat{\omega} \ \epsilon\nu\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\omega$. Probleemiks on siin ebakindlus, kas viide on kindlalt Mt 18:15 või mitte.⁵⁵ „Omamine” viitab siiski konkreetsele, just Mt tekstile, eriti kuna Did 15:4 näib viitavat Mt 6-le. Eelmisest erinevalt on $\epsilon\nu\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\omega$ siin absoluutne, mitte täiendiga nimisõna, mis rõhutab selle iseseisvust, mitte sõltuvust evangeeliumi kuulutajast.⁵⁶

Did 11:3 kasutab väljendit „evangeeliumi käsk” $\delta\omicron\gamma\mu\alpha \ \tau\omicron\upsilon \ \epsilon\nu\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\omega$. Tucketti järgi viitab see samuti kirjalikule käsule (nimelt misjonäride elu kohta);⁵⁷ samuti arvab K. Wengst, kes näeb allikakohana Mt 10:9j. J. Klewinghaus näeb, et selle taga on küll (suuline) Issanda sõna, kuid samas on Issanda sõna paralleelne VT-ga ($\kappa\alpha\tau\alpha \ \tau\omicron \ \delta\omicron\gamma\mu\alpha \ \tau\omicron\upsilon \ \epsilon\nu\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\omega$ ja $\kappa\alpha\tau\alpha \ \tau\eta\nu \ \epsilon\nu\tau\omicron\lambda\eta\nu$).⁵⁸

Did 9:5 kasutab Mt 7:6 viites tsitaativormelit $\kappa\alpha\iota \ \gamma\alpha\rho \ \pi\epsilon\rho\iota \ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon \ \epsilon\dot{\iota}\rho\eta\kappa\epsilon\nu \ \acute{\omicron} \ \kappa\upsilon\rho\iota\omicron\varsigma$ („sest selle kohta rääkis Issand” – õrn paralleel vormelile „sest kirjutatud on”). Aoristi kasutamine on kooskõlas kirjutamishetke kohase tõdemusega, et Jeesus kõneles minevikus. Sarnane on VT tsitaativormel 14:3 $\eta \ \rho\eta\theta\epsilon\hat{\iota}\sigma\alpha \ \upsilon\pi\omicron \ \kappa\upsilon\rho\iota\omicron\upsilon$, mis võimaldab oletust, et Did 9:5 aluseks on kirjalik evangeelium, millel on VT toodud Issanda sõna auto-

⁵³ Helmut Köster, „Synoptische Überlieferung bei den apostolischen Vätern” – Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur (Berlin: Akademie-Verlag, 1957), 240 väidab, et see on evangeeliumidest sõltumatu pärimus. Evangeeliumidest sõltumatult eksisteerinud Issanda sõnade kogu peab ta allikaks ka Did 7:1; 9:5 ja 15:3 puhul.

⁵⁴ Wengst, *Didache*, 26. J. Klewinghausi järgi näitab 8:1j Issanda sõnade edasiandmisel, kus küll mitte kogu aines ei ole evangeeliumist, siiski seda, et evangeelium on Jeesuse sõnade, tegude ja (aja)loo raamat, Klewinghaus, *Offenbarung*, 143.

⁵⁵ Wengst, *Didache*, 25; Köster, *Synoptische Überlieferung*, 240; Hagner, *Clement*, 274.

⁵⁶ Tuckett, *Didache*, 109.

⁵⁷ *Ibid.*, 107.

⁵⁸ Klewinghaus, *Offenbarung*, 143.

riteet.⁵⁹ VT ja UT paralleel Did tekstis võiks olla paikapidav, ebakindlust tekitab vaid tõsiasi, et mõlemad tsitaativormelid (ning ka sõnad εῖρηκεν ja ῥηθεῖσα) on apostlike isade seas ainulaadsed.

Seega näeme Didaches Mt tundmist.⁶⁰ Selle vastu on väidetud, et Did kompileerib ise sünoptilist pärimust nagu Did 1:3-5:2, toimides nii nagu evangeeliumide-eelsel ajal,⁶¹ või et võrdlusmaterjali tsitaatide täpsuse hindamiseks pole palju. Tucketti järgi näib Did tundvat ka Lk.⁶²

Matteuse evangeelium oli Süüria kiriku evangeelium ja Did autori jaoks pühakiri. Evangeeliumid, eriti ehk Mt ja Lk, on kord ilmselt just pühakirja stiilis ja vaimus kirjutatud, esialgu ühe piirkonna jaoks, siis levinud oma vaimuliku veenvuse ja mõju toel. Did koostamise ajal oli koguduse suhe raamatu kanoonilisusesse hilisemast erinev.⁶³

Did loob uue *Gattungi*. Mt on evangeelium, Did on kirikukord. II-III sajandi kirikujuhud on seda *Gattungi* erinevust kaanoniküsimustega tegeldes mõistnud: evangeelium on Jumala sõna, kirikukord mitte. Selles ei ole neid eksitanud isegi mitte Did preskript.

Did *tsitaativormelid* on ainulaadsed. VT tsitaadina esineb üksnes 14:3 ἡ ῥηθεῖσα ὑπὸ κυρίου. Aoristi kesksõna ei võimalda kindlat otsust, kas see on minevikus toimunu (apostlike isade järgi räägib VT olevikus). Tolle aja tava kohaselt kõneles Jeesus vastavalt aoristis, ebatavaline on vaid verb, mis esineb Did 9:5 (καὶ γὰρ περὶ τούτου εἶρηκεν ὁ κύριος).

Kaks korda esineb manitsustes ὡς ἔχετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ (τοῦ κυρίου, Did 15:3.4). See on taas ainulaadne ja viitab ilmselt kirjalikule evangeeliumitekstile.

Seda autoriteetset seisundit kinnitab 8:2 vormel ὡς ἐκέλευσεν

⁵⁹ Hagner, *Clement*, 274.

⁶⁰ Udo *Schnelle*, *Einleitung in das Neue Testament* (Göttingen: Vandenhoeck-Ruprecht, 1996), 261.

⁶¹ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 240.

⁶² Tuckett, *Didache*, 111-125. Põhjus kasutada Mt ja Lk, vältides Mk, tuleb suurte evangeeliumide huvist Jeesuse õpetuse vastu, mis on ka Did autori huvi (*ibid.*, 126).

⁶³ Apostlike isade ajal tunnetati Mt kanoonilisust ja jumalikkust selle läbi, et see andis Jeesuse õpetust koguduse keskel tõetruult edasi ja hoidis seda kirjutatud sõnana alal. Raske on hinnata, mida tähendas koguduse usule Issanda sõna kirjapanek. Kumb on parem, kas kirjutatud või räägitud Jeesuse sõna – selle küsimusega on paarkümmend aastat hiljem tegelnud Hierapolise Papias. Mt oli „kaante vahel” (kooodeksina), heebre Piibel ja LXX aga olid rullraamatus. Esimesed kristlased kirjutasid Uue Testamendi raamatuid kooodeksitesse, mis annavad neile veidi tarbekirjanduse iseloomu pühakirja iseloomu asemel.

κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ. Siin on Jeesus evangeeliumi sisu ja ühtlasi selles tegutsev isik (Mk 1:1). Evangeeliumi sisu kui käsku rõhutab 11:3 κατὰ τὸ δόγμα τοῦ εὐαγγελίου.

Eeltoodu näitab meile Did erilist kohta kristliku Pühakirja ajaloos, samuti selle nii geograafilist kui ka pärimusloolist ja vormiloolist kaugust teistest apostlikest isadest. Did on kirjaliku evangeeliumi kanooniliseks muutumise alguse juures. Olulisim on sõna „evangeelium” esiletõstmine ja seosed kodumaise Mt-ga. Issanda räägitud sõnast on saamas kirjutatud Jumala sõna.

Did näitab muudest apostlikest isadest erinevat UT nägemust ka selles, et tema „kaanonis” puuduvad Pauluse kirjad. Seda seletab muudest apostlikest isadest erinev *Gattung* – Did pole mitte epistel, vaid kirikukord.

Did tsitaativormelid on selged, kuid erinevad oma kaasajast ja teistest autoritest. Esmakordselt tõstetakse esile „evangeelium”, viidates kirjalikule tekstile. Aimata on ka VT ja Mt teineteise tasemele tõstmist.

ANTIOOKIA IGNATIOSE KIRJAD

II sajandi teisel kümnendil oma kirjad kirjutanud Ignatios on tõeliselt loov ja originaalne teoloog, kes kirjanduslikke eeskujusid nagu ei vajakski. Tema teoloogia on fantaasiarikas, keel uuenduslik. Ignatios ei tsiteeri väga sageli ka Uut Testamenti, kuid viiteid sellele on tal rohkesti. Tema lähenemisviis UT-le on tähelepanuväärne oma loovuses. Ignatiosel on ainult üks tsiteerimisvormel VT jaoks, ja VT tsitaate on tal vähe.⁶⁴ Vormel γέγραπται viitab VT-le I. Ef 5:3; Mgn 12; Tr 8:2, väljavõttena poleemilisest kõnест esineb see ka Fld 8:2. P. Foster leiab ometi, et viiteid kaanoniks kujunemata UT tekstidele on siiski küllalt palju kirjutaja kohta, keda kirjutamise ajal vangina Rooma viiakse.⁶⁵

Oluliseks kohaks Ignatiose Uue Testamendi mõiste hindamisel on Fld 8:2. See põhjendab VT (siin nimetatud τὰ ἀρχαῖα) ja evangeeliumi

⁶⁴ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 25.

⁶⁵ Paul Foster, „The Epistles of Ignatius of Antioch and the Writings that later formed the New Testament” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 161.

järgnevust. J. Fischeri järgi on εὐαγγέλιον siin just Kristuse kuulutus,⁶⁶ mitte gnostiline kirjandus, nagu seda näeb J. Kleavinghaus.⁶⁷ Seda vana kaanoni ja uue õpetuse järgnevust kinnitab järgnev võrdlus preestristest (VT) ja ülempreestrist, kelleks on Kristus (Fld 9:1).

Küsimusele Pühakirja autoriteedipõhjast Ignatiosel vastab Ain Riistan viitega, et ka VT oli algkristluses poleemikate allikas. Siinkohal tahab Ignatios rääkida just evangeeliumi autoriteedist kui uuest kristlikust, kiriku ameti läbi täiendatavast autoriteedist, mis seatakse Pühakirja (VT) vastu.⁶⁸ A. Riistan näeb evangeeliumi eelkõige suulise, kristoloogilisi vormeleid sisaldava pärimustekoguna.

„Evangeelium” võis algselt tähendada kuulutust, mitte teksti. Kuid kanoonilisele Mt-le viitab ehk Sm 1:1; Tr 11:1; Fld 3:1; I. Pol 2:2,⁶⁹ Sm 3:2 ei osunda ilmselt ei Lk 24:37,39 ega Jh 20:20,27, kuna sõnastus pole täpne.⁷⁰ H. Köster näeb seletusena Ignatiose poolt kasutatud Jeesuse sõnade pärimuse iseseisvusele võrdluses kanooniliste evangeeliumidega tema kasutatud sünoptilise pärimuse evangeeliumide-eelset pärimusekuju, mille kirjalikke variante ei ole teada.⁷¹ Näiteks Jeesuse sünnilood või kannatuslood (I. Ef 19:1; Mg 11; Tr 9:1j; Sm 1:2) on lood sünoptikute taustalt⁷² (vrd ka I. Ef 7:2; 10:3; 18:2). Edasi: I. Ef 17:1 on juttu mürrist Jeesuse pea peal. Seda võib tõlgendada kui UT kindlakujulisuse puudumist – Ignatios võib nardiõliga võidmise pärimusest kirjutada mida tahes (Mt 26:12; Lk 7:28,46; Jh 11:2; 12:3; Mk 14:4j; Lk 7:37; 23:56, verbina Mk 14:8).

Siiski väärrib Ignatiose sünoptilise pärimuse retseptioon lähemat lahtiseletamist. Ma näen selles mitte eelkirjalikku sünoptilist pärimust, vaid pigem seda, kuidas sünoptiline pärimus muutub Ignatiose juures

⁶⁶ Fischer, *Väter*, 201.

⁶⁷ Kleavinghaus, *Offenbarung*, 98-103.

⁶⁸ Ain Riistan, *Antiookia Ignatiose kristoloogia käsitletuna ajaloolistes seostes postliberaalse teoloogia perspektiivis* (Tartu: käsikirjaline magistritöö TÜ usuteaduskonna dekanaadis, 1998), 123.

⁶⁹ Kohti, mis võiksid viidata Luukale, on kaalutletud I. Et. 11:1 ja 14:2; Foster, *Epistles*, 181.

⁷⁰ Fischer, *Väter*, 207; Andrew Gregory, *The Reception of Luke and Acts in the Period before Irenaeus* (Tübingen: J. C. B. Mohr, Paul Siebeck, 2003), 71-74.

⁷¹ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 25.

⁷² *Ibid.*, 26.

uueks, veidi Kl-Ef teoloogiast mõjutatud Ignatiose teoloogiaks. Ignatiose ja Ef lähedus on tunda I. Ef 4:1j; 12; Mgn 7:1; 9:1; Tr 9:1 on näha, kuidas sünoptiline aines muutub Ef-päraseks kristoloogiaks. Sellega on Ignatios kiriku teoloogia arengus just kooskõlas suundadega, mis viivad Pauluse juurest Johanneseni.

Niisiis võib Mgn 8:2 olla Jh mõju, samas aga ka uus Ignatiose teoloogia, mitte sünoptilise pärimuse edasikandumine. See suund on ka Lk-s nähtav, suhteliselt hilises Lk-s on sünoptilisel teoloogial kalduvus läheneda Jh-le. Sellega võetakse arvesse koguduse teoloogiat, mis räägib rohkem ülestõusmisjärgsest elust.

Sellele, kas Ignatios tunneb Jh, vastavad jaatavalt Schnelle⁷³ ja P. Foster,⁷⁴ Fischer arvab, et Ignatios tundis küll Jh teoloogiat, mitte aga teksti.⁷⁵

Ignatios on Pauluse kirja kui *Gattungi* jälgendaja. A. Gregory äärmiselt kriitiline analüüs näitab Pauluse kirjadest üksnes 1Kr (I. Ef 18:1; Mgn 10:2; I. Rm 5:1) ning Ef (I. Ef inscr., I. Pol 5:1b) tundmist,⁷⁶ J. Fischer leiab Ignatiose kirjades viiteid 1Kr, Ef, Gl, Rm, võibolla ka Kl, 1Ts, 1Tm, Tt.⁷⁷ Veel enam leiab kirjalike eeskujude vaba kasutust O. Knoch: „suurima tõenäosusega” kasutas Ignatios Rm, 1Kr, Gl, Ef, Fl, Kl, 1Ts, 1Tm, Tt; Fm.⁷⁸

Raske on hinnata Ignatiose suhtumist Uue Testamendi kanoonilistesse tekstidesse. Me näeme selgesti head UT tundmist ja tõsist süvenemist UT teoloogiatesse. Ignatiose hoiakut avab evangeeliumi kirjalikule kujule viitav kiri smyrnalastele. Sm 5:1 ja 7:2 viitab kirjalikule evangeeliumile, esiteks rääkides evangeeliumi sisust, milleks on kannatus ja ülestõusmine. Teiseks on mõlemas kohas evangeelium kõrvuti prohvetite (ja Moosese seadusega). See on lähedane juutlikule kaanonikäsitlusele „Mooses ja Prohvetid (ja Kirjad)”, eriti Lk kasutuses, mida võib näha just juudi kaanoniloo Jamnia-eelse astmena.

Nii leiabki J. Fischer, et Ignatios ei näe põhimõttelist erinevust VT

⁷³ Schnelle, *Einleitung*, 540.

⁷⁴ Ign. Rom 7:2; Fld. 7:1; Foster, *Epistles*, 183j.

⁷⁵ Fischer, *Väter*, 122.

⁷⁶ Gregory, *1 Clement*, 166-169.

⁷⁷ Fischer, *Väter*, 122.

⁷⁸ Otto Knoch, „Petrus und Paulus in den Schriften der apostolischen Väter” – *Kontinuität und Einheit. FS Franz Mußner*. Paul-Gerhard Müller, Hg. (Freiburg: Herder, 1981), 247.

ja evangeeliumi vahel.⁷⁹ Selline lähenemine, mis laseb Vanal ja Uuel Testamendil seguneda, võib olla ka õige, oletades, et ehk pole ka Vana Testamendi kaanon veel Ignatioseni jõudnud – ta näeb mõlemat tekstikogu piiritlematuna.

UT osi, evangeeliumi ja apostleid Ignatios siiski mainib. Evangeeliumi sisust räägib eriliselt Fld 5:1, kus on kõrvuti τῶ εὐαγγελίῳ ... καὶ τοῖς ἀποστόλοις. Sõnakasutus on ainulaadne, pannes kokku justkui kaheosalise UT kaanoni: Jeesuse evangeelium ja apostlite kirjad.

Evangeelium võib siin siiski tähendada „kristlust” või „kristliku kuulutuse sisu”, mitte Mt tekst (kui kirjalik pelgupaik, kuhu põgeneda). J. Fischer näitab, et evangeelium on rõõmusõnum – see kehastab ülestõusnud Kristust, midagi tema maisest olemusest.⁸⁰

Ning „apostlid” võivad tähendada nähtavat, autoriteeti otsivat ja põhjendavat kirikuorganisatsiooni, mitte apostlite kirju Uues Testamendis. O. Knoch leiab seevastu, et apostlite kirjad⁸¹ saavad osa apostlite endi autoriteedist, olles apostlite tunnistused ja juhtnöörid.⁸² Ignatios näitab tõepoolest, et apostlite käsud kehtivad. Tr 3:3; I. Rm 4:3 järgi apostlid käsivad (διατάσσομαι) nüüdki veel, nende autoriteet juhib kogudusi.⁸³ Siiski ei saa apostlite autoriteedist otse järeldada Pauluse kirjade kanoonilisust.

UT tekste tsiteerides ei kasuta Ignatios tsitaadivormeleid. Viimaseid on tal ka muidu vähe, kuid näib, et Ignatios tsiteerib UT pärimustest (või ka tekstist) väljavõetud teoloogilist mõtet, mitte niivõrd pühakirja. Tema suhtumine Vanasse Testamenti pole selgelt välja toodud, selle all kannatab ka õpetus Uuest Testamendist.

Seevastu on evangeelium kirjaliku autoriteedina Moosese ja prohvetite kõrval, ka Pauluse kirjade kogu on autoriteedina olemas. Ignatiose juures on eriline just see, kuidas ta elab veel UT tekkimise sees, kusagil Johannese tasandil, ja näeb Pühakirja ühtse autoriteedina – uena, kristlikuna.

⁷⁹ Fischer, *Väter*, 122.

⁸⁰ *Ibid.*, 197.

⁸¹ Ta oletab, et Ignatios tundis ka 1Pt.

⁸² Knoch, *Petrus*, 247.

⁸³ *Ibid.*, 248. Selle näitena Tr 7:1 διατάγματα τῶν ἀποστόλων, kuid I. Ef 9:2 αἱ ἐντολαὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

POLYKARPOSE KIRI FILIPLASTELE

Polykarpose kiri filiplastele pole kergesti dateeritav. Küsimus on selles, kas ühendada see Polykarpose ja Ignatiose kokkupuutega II saj teisel kümnendil või Polykarpose surmaga pärast II sajandi keskpaika. Nii ei saagi me teha otsust, mis ajajärgule täpselt viitab nõnda paljudest tsitaatidest just Uue Testamendi tsitaatide leidumine ühes tekstis. Polykarpose kiri Ignatiose töö jätkuna võiks toetada varajast koostamisega. Tsiteeritava materjali rohkuse tõttu tundub kirjas olevat vähe autori originaalmõtteid. See kiri on esiteks kirjutatud piiskop Polykarpose poolt apostli jälgedes tegutsemise teadlikkuses – nagu Paulus kirjutas kord kirja Filiipside, nii ka Polykarpos. Teiseks on Polykarpose jaoks oluline märter Ignatiose teema.

O. Knoch on selle tsitaadirohkkuse juures näidanud, et Polykarpos kasutab küll kõiki UT kirju (v.a 2Ts; 2Pt; 3Jh; Jd; Ilm), kuid mitte ühtki apokrüüfi – seega võib ta (nagu 2Pt) olla arvestanud UT kirjade kogu kui VT kõrvale asetatava Pühakirjaga.⁸⁴ Vastandina näitab M. Holmes, et tõelised tsitaadid on üksnes Pol. Fl 1:3 (Ef 2:5,8j); 5:1 (Gl 6:7); 5:3 (1Kr 6:9-10); 11:2; (1Kr 6:2); 12:1 (Ef 4:26).⁸⁵ Selles on Holmes liiga range, jättes välja selged viited. Seega näeme Polykarpose puhul väga selgelt tendentsi, et UT maht oli koguduste kasutuses juba välja kujunenud ja seda kasutati palju.

Seda varjutab küll tõsiasi, et peale UT on Polykarpose jaoks selgeks autoriteediks 1Clem (*inscr*; 2:3)⁸⁶. Mittekanooniline 1Clem on olnud mõnda aega samuti väga kõrgelt hinnatud, mistõttu Polykarpos esindas just mõtte-suunda, mis valitses enne 1Clem lõplikku kaanonist väljajäämist.

Polykarpose tsitaatide päritolu üksnes UT-st ja Clemensist võib olla ka viide Polykarpose vähesele lugemusele. Vähene lugemus iseloomustas vanakiriku praktilise ajajärgu koguduste õigeusklikke juhte (alates Karjasekirjadest), vastandina gnoosise-mõjulise kristluse spekulatiivsele teoloogiale.

⁸⁴ Knoch, *Petrus*, 253.

⁸⁵ Michael W. Holmes, „Polykarp’s Letter to the Philippians and the Writings that later formed the New Testament” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 241.

⁸⁶ Knoch, *Petrus*, 253.

Peale selle võib siin tegemist olla ka kaanonieelse eeskuju järgi kirjutamisega: 1Clem, Ignatiose, UT tekstid olid autorile kristlike tekstidena kirjalikuks eeskujuks,⁸⁷ autor ei küsinudki nende kanoonilisuse järele.

O. Knoch näeb Pol. Fl. 3:1j mõtet *Pauluse tarkusest* osana koguduste usust, et apostlitel on oma kirjade kirjutamiseks olnud eriline „tarkus” (3:2; Kl 1:28; 2:3; 3:16; vrd 1Clem 47:1). Clemens näib rääkivat VT ilmutusest kui Jumala tarkusest (18:6; 57:3,5; 58:1), Polykarpos näeb antud juhul seda Pauluse kirjades, samastades nende päritolu Vana Testamendi päritoluga.⁸⁸ U. Wilckensi järgi hakkab „tarkus” 2Pt 3:15 omandama „apostlik-kirikliku teoloogia” tähendust.⁸⁹ Pauluse koolkonnas levivat paganakristlikku tarkusemõistet sõnastatakse sageli kui „Jumala tahte tundmist”.⁹⁰

Üleminekut Vana Testamendi autoriteedilt Uue Testamendi autoriteedile näitab ka 1Clem 40:1 esineva väljendi „Pühakirjasse kummarduma” mõju Pol. Fl. 3:2-le, kusjuures Clemensi „jumaliku tarkusesse ja/või Vanasse Testamenti kummardumise” asemel on siin Uue Testamendi raamatutesse kummardumine. Kui Polykarpos võtab omaks selle ning ka eelnimetatud „Pauluse tarkuse” mõtte, siis on ta võtnud omaks ka inspiratsioonimõttele sisuliselt vastava, teoloogiliselt kaaluka 2Pt 3:15 motiivi.

Pauluse koolkonnas kujuneb levinud pagankristlik tarkusemõiste, „Jumala tahte tundmine” (Kl 1:8).⁹¹ Tarkuse mainimine sellistes kirjakohtades nagu Kl 1:9,28; Ef 1:8,17; 3:10 puudutab inspiratsiooniõpetust liig kaugelt, esindades tarkust eelkõige päästeloos, mitte niivõrd pühakirja kirjutamises.⁹² Polykarpos jagab selgelt 2Pt inspiratsiooniõpetust.

Ka Polykarpos kasutab *tsitaadivormeleid*. A. D. Hagner tunnustab küll nende täpsust 7:2 καθὼς εἶπεν ὁ κύριος (Mk 14:38; Mt 26:41); *his scripturis dictum est* 12:1 (Ef 4:26; Ps 4:5),⁹³ kuid ei pea neid siiski klassi-

⁸⁷ Fischer, *Väter*, 238.

⁸⁸ Knoch, *Petrus*, 253. „σοφία, σοφός” (Ulrich Wilckens) – *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Bd. 7. Gerhard Friedrich, Hg. (Stuttgart: Kohlhammer, 1964), 527, ühendab Pol. Fl. 3:2; 2Pt 3:15 mõtte veel Barn 6:10-ga.

⁸⁹ *Ibid.*, 524.

⁹⁰ *Ibid.*, 526

⁹¹ *Ibid.*, 524, 526.

⁹² Vastupidiselt mõtleb Knoch, *Petrus*, 253.

⁹³ Hagner, *Clement*, 273j.

kalisteks pühakirja tsiteerimise vormeliteks.⁹⁴ Uue Testamendi tekste juhataetakse sisse sõnadega εἰδότες, ὅτι (1:3; 4:1; 5:1 jne).⁹⁵ Polykarpos paneb seega sageli apostlite sõnad oma mõtete sisse loomulike koostisosadena, tsiteerimist esile tõstmata, erinedes siin paljudest UT ja apostlike isade tekstidest, sageli aga viitab „teades, et”. Uus Testament on seega tekstide kogu, mida „tuntakse”, otsekui rõhutades suulist tundmist (vrd 1Clem 13:1; Ap 20:35). Tsitaativormelite vähesuse põhjuseks on isiku-pärane stiil, teisest küljest ka tunnetus, et tsitaativormelid kuuluvad VT tsiteerimise juurde.

VT, kanoonilise Pühakirja teemade vähesus ei lase ka esile tõusta *Pühakirja* mõistel. Siiski on Ef kohta kasutatud mõistet *scriptura* (Pol. Fl 12:1, mis on säilinud ladina tõlkes). Seega on Pauluse kirjade kogu Pühakiri ja sellise lähenemise aluseks on juba 2Pt 3:15 näidatud suundumus.

Apostlike isade ajale iseloomulikku suulise kuulutusega arvestavat nägemust esindab Pol. Fl 6:3: „nagu käskis meid (Kristus) ise ja meile evangeeliumi kuulutanud (Ap väljend, ka 1Clem 42:3) apostlid ja prohvetid”. Üueks Testamendiks saanud kuulutust tunnetatakse samas ikka veel kaasaegse ja suulisena. Suuliste allikate kõrvale on kirjutatud „prohvetid”, Vana Testament. O. Knoch arvab, et „apostlid” ja „prohvetid” võib olla Ef mõju. Vrd Fld 5:1j,⁹⁶ veel kirjakohti Pol. Fl 3:2 ja 9:1. Selles sarnaneb Polykarpos Ignatiosele, kes võib rääkida apostlitest (kui elavalt kuulutanutest) ja evangeeliumist üheskoos.

Seega näeme Polykarpose kirjas juba mitut UT kaanoni tunnusjoont välja kujunemas. Polykarpose kiri, olles tsitaadikogu nagu suurel määral ka 1Clem, viib kaanoni mõistet edasi, tsiteerides nõnda just UT tekste. Pea kogu UT kaanoni (*inc.* 1Clem) tundmine ja kasutamine näitab, et selles koguduses on peetud just apostlite kirju kõige olulisemaks kirjanduseks. Polykarpose kiri on küll sõltuvuses Ignatiose tegevusest (ja ajast), kuid Polykarpose UT kaanon on suletum kui Ignatiose oma.⁹⁷

Polykarpos rakendab tsitaativormelit juba ühe UT teksti kohta ja nimetab Efesose kirja *scriptura*’ks.

Ühendades (2Pt-ga ühise) UT-s sisalduva „Pauluse tarkuse” ja 1Clem

⁹⁴ *Ibid.*, 274.

⁹⁵ Fischer, *Väter*, 239.

⁹⁶ Knoch, *Petrus*, 252.

⁹⁷ Fischer, *Väter*, 239.

„Jumala tarkuse” mõtte, saame UT inspireerituse idee. Selles on Pol. Fl lähedane Pauluse koolkonnale ja 2Pt. UT ajaliselt viimast kirja, 2Pt võiks iseloomustada juba pigem kui teksti apostlike isade kirjade hulgas ja Polykarpose kirja kui sama suuna esindajat.

BARNABA KIRI

Barnaba kirja autor on isikupärane teoloog, kes on arendanud lõpuni oma Vana Testamendi tõlgendamise suuna. Barn on dateeritud aega 100-150 pKr. Tema seosed teiste apostlike isadega on nõrgad, need ei aita ka selle originaalse teksti dateerimisel. Just huvi tõttu VT vastu ei tegele ta oma kirjas Uue Testamendi tekstidega. Barn teoloogia on algkoguduse kontekstis äärmuslik VT tõlgendus, mis eitab VT ajaloolisust ja Iisraeli kohta ajaloos. Sellisena on Barn teoloogia üksiknähtus.⁹⁸ Tema meetodiks on seada Vana Testamendi sõna või mõtte (või ka mõne juudi kombe) vastu nn γνῶσις. Meetodi rakenduse näiteks toon Barn 6:8j: „Mida ütleb teine prohvet Mooses neile? (Järgneb VT tsitaat.) Aga mida ütleb γνῶσις (st VT tõlgendus, mis on võimalik alles peale Kristust)?” See γνῶσις on juba Barn 1:5 teemaks antud kui kirjutaja and kogudusele.

Selle tarkuse või „gnoosise” seletusena näeb U. Wilckens Barn 6:10 viidet ilmutatud saladusele, mis on üksnes tarkadele ja mõistlikele. Wilckens samastab seda nägemusega Pol. Fl 3:2 (ja võrdleb 2Pt 3:15).⁹⁹ Siiski on need erinevad teemad. Barn räägib siin Pühakirja tõlgendaja tarkusest, mitte Pauluse poolt UT tekstidesse pandud tarkusest. Barn 1:7; 5:3 seletavad autori ilmutuse mõistet: nimelt võtab autor aluseks, et prohvetid (VT) on andnud teada mineviku, samuti on olemas teadmine oleviku kohta ja nüüd räägib tõlgendaja endast ja ka lugejast, öeldes, et me teame ka tulevikku, kui VT-i „gnoosise” kaudu tõlgendame.

Sõna „gnoosis” tuleb siin tõlgendada kui „tunnetust”, mitte usulist süsteemi. Õige on kõige avaram tõlgendus, millel ei puudu salajasuse nüanss. Gnoosis on neile, kes on leidnud viisi, kuidas tuua VT sõnum koguduse ususse.

⁹⁸ Barn on selles kõige lähemal Hb-le, millega on muidki seoseid. Puudub huvi VT ajaloost vastu ühendab neid ka Jh-ga: VT on kehtiv mõtteskeem ja ettekuulutus, kuid sel pole ajaloolist sidet kogudusega.

⁹⁹ „σοφία” (Wilckens), 527

Barn sisaldab rohkelt apostlikele isadele omaseid Vana Testamendi tsitaativormeleid. Näiteks: 5:12 λέγει ὁ θεός, 9:1 λέγει κύριος ἐν προφήτῃ. Καὶ λέγει, πάλιν λέγει-kohti esineb palju.

Barn 4:7,11; 5:4 ja 6:12 edeneb vormeli teoloogilises sisus, tuues ütlejaks Pühakirja (λέγει γὰρ ἡ γραφή). VT on Pühakiri. Samuti on tavaline γέγραπται γὰρ tsitaat (14:6; 15:1; 16:6). Olevikulises „ütleb” ja perfektilises „on kirjutatud” näeme sarnasust teiste apostlike isadega (v.a ehk Did). Eriline on VT teksti prohvetina kõnelemise rõhutamine (5:13 λέγει γὰρ ὁ προφητεύων, 6:2,4,7,8 λέγει ὁ προφήτης). Hb ja 1Clem lähedusele viitab ka tsitaativormelite trinitaarsus.¹⁰⁰

Vähem esineb Barn-s viiteid Uuele Testamendile: kohad, mis tulevad kõne alla, on kirjadest, eelkõige hilistest. Seni pole saadud kindlat vastust küsimusele, kas Barn on tundnud Paulust või mitte. Selgeim koht on Barn 13:7 / Rm 4:3,¹⁰¹ vähem selged on Barn 4:10 (1Kr 4:8); 2:6 (Gl 6:2); 7:7 (Gl 3:10,13); 9:6 (4:11); 3:6 (Ef 1:4-6); 6:11j (Ef 2:10,21j; 3:17; 4:22j), need on ilmselt lihtsalt sarnased pärimused.¹⁰² Barn 5:6j on võrreldav 1Tm 3:16; 2Tm 1:10,15.¹⁰³ Mina olen leidnud võimaliku Rm 1:8-11 matkimise ka kirja prooimiumis, Barn 1.¹⁰⁴

Selgemad on seosed Hb-ga. Kuigi 5:6 (Hb 2:14; 2Tm 1:10); 6:17-19 (Hb 2:5-9); 7:4 (Hb 9:12j,19; 10:4); 5:1 (12:24) ei ole sõnasõnaliselt veenvad,¹⁰⁵ siis kultuseteema, samuti rida mõisteid nagu lepituspäev,

¹⁰⁰ 6:16 λέγει γὰρ ὁ κύριος (mõeldud on VT-s rääkivat Kristust) 9:1 λέγει κύριος ἐν τῷ προφήτῃ; 9:2 καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα τοῦ κυρίου προφητεύει; 9:3 φωνῆ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, 3:1,3 λέγει. Rääkijaks on nendes Jumal või Issand (5:12b; 2:10; 6:13b,16; 16:2b), Issanda Vaim 9:2 (καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει); 6:14; 12:2),

¹⁰¹ James Carleton-Paget, „The Epistle of Barnabas and the Writings that later formed the New Testament” – *The Reception of the New Testament in the Apostolic Fathers*. Andrew Gregory and Christopher M. Tuckett, eds. (Oxford: Oxford University, 2005), 241.

¹⁰² *Ibid.*, 242-245.

¹⁰³ Markus Vinzent, „Ertragen und Ausharren – die Lebenslehre der Barnabasbriefes” – ZNW. Bd. 86. Heft 2 (1995), 84, 91.

¹⁰⁴ Barn 1
ἐπιποθέω γὰρ ἰδεῖν
ὅτι ἐμοὶ συνώδευσεν
ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα
ὅτι μεγάλη πίστις ... ἐγκατοικεῖ ἐν ὑμῖν

Rm 1:11,10,11,8 (segajärjekord)
ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς
εὐδοθηῆσθαι
ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν
ἢ πίστις ὑμῶν

¹⁰⁵ Carleton-Paget, *Barnabas*, 245j.

leping, lepingu pärimine, surma lõpetamine, Jumala Poeg ja Jumala sulane Mooses ja hingamisse pääsemine ühendab neid kirju omavahel,¹⁰⁶ motiivide rohkus ise viitab sarnasele keskkonnale.¹⁰⁷

Barn sarnaneb oma motiivides ka 1Pt-le,¹⁰⁸ kuid seda seletab paremini 1Pt teoloogilise vaatevälja avarus ja kattumine paljude teiste traditsioonidega. Kahtlaseks peetakse seoseid Johannesega, ainus selge koht on Barn 12:7 (Jh 3:14).¹⁰⁹

Barn 5:9 võib olla Mt 9:13 mõju, kuid ka suuline pärimus.¹¹⁰ Seevastu on J. Carleton-Paget ja A. Hagner ühel meelel, et Barn 4:14 juhatab selge pühakirjatsitaadi vormiga (ὧς γέγραπται) sisse ühe kanoonilise tsitaadi, Mt 22:14. Siin viitab A. D. Hagner mh paljude arvamusele, et Barn tsiteerib Jeesust kogemata, kuid näitab siiski, et Barn järgi on Mt osa Pühakirjast (kuna ka 2Clem 2:4 γραφή võib olla üksnes Mt).¹¹¹ Selle tsitaadiga näitab Barn, et UT tekstid on pea VT tasandil.

Omapärane on selle UT suhtelise „vältimise” juures (suured osad kirjast on viideteta UT pärimustele) väga selge viitamine kiriku kuulutusele ja praktikale – nagu ristimine (Barn 11:1,8) või Jeesuse rist (Barn 12:1,4,5). Teemad võetakse kiriku elavast kuulutusest ja tegevusest. Kirik seisab kindla suurusena autori mõtetes. Kirik ja selle tegevuse sisu paigutatakse VT taustale, mis veel kord näitab, kui sügavalt tundis kogudus end elavat VT alusel.

See tuleb just nägemusest, et Vana Testament ei räägi Barn järgi mitte minevikust, vaid Kristuse kogudusest. Selle lähenemise juures on Barnaba eripäraks Uue Testamendi ja apostlike isadega võrreldes arusaam, et VT ei ole mitte „nende”, vaid „meie” tekst (4:6; 6:8; 12:8).¹¹² Selles läheb ta kaugemale kui evangelist Johannes.

Ka on UT vältimise taustal tähelepanuväärne Pühakirjale viitamise viis, nt Barn 12:10; 14:9. Need on mõlemad LXX tsitaadid, kuid tähele-

¹⁰⁶ Vana mõte, et Hb võiks olla Barnaba kirjutatud, võiks sellest tuge saada. Samas annavad Hb sissejuhatuse küsimused sellele eitava vastuse.

¹⁰⁷ Carleton-Paget, *Barnabas*, 246-248.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 248.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 237.

¹¹⁰ *Ibid.*, 232-234.

¹¹¹ Hagner, *Clement*, 275.

¹¹² Vinzent, *Ertragen*, 76j.

panuväärne on, et VT tsiteeritakse, eelistades kohti, mida tsiteerib juba UT. Selles on selgelt näha UT mõju Barnabale – või pigem algkoguduse mõtteviisi ühtsust selles osas, kus see on rajatud VT mõtteviisile.¹¹³ See ühtsus on kestnud üle saja aasta ning näitab, et UT tekstide (kirjalik) teoloogia on kooskõlas koguduse (suulise) teoloogiaga, tõstes esile kristlikuks usutunnistuseks kujunenud VT tekste.

J. Carleton-Paget leiab ka, et Barn ei tegele niivõrd UT teksti küsimustega, kui võrd näitab, et VT-s kirjutatu täidetakse kristluses.¹¹⁴ See on juba Pauluse tüpoloogia.¹¹⁵ Uus, kristlik pühakiri pole Barn jaoks oluline, kristoloogia ise aga on seejuures väga tähtis, kuna see näitab Jeesuse elu ja kannatuste kaudu inimese teed elule.¹¹⁶ Barn sügav kristoloogia on mõistetav, viitamata UT tekstile. Barn juures on elav algkoguduse põhimõte, et tõde, mõtlemise vorm on kirjas VT-s ja selle teokssaamine on nähtud Kristuses.¹¹⁷ UT tekst elab aga selle suulise kuulutuse kõrval, sellest sündides. Sellele ei viidata väga selgelt. Ilmselt tunnetasid tolle aja kristlikud kirjamehed veel luba olla sama loovad nagu UT autorid. Siiski elab Barn algkristluse keskkonnas ja näitab nii UT teoloogiliste motiivide kesket kohta kui ka mõnede UT tekstide (eelkõige Hb, Rm, 1Kr, Gl, Ef, Mt, kuid võibolla ka Jh ja 1Pt) tundmist.

Barn pöörab aga tähelepanu hoopis kahele *mittekanoonilisele* pärimusele. Esimene on kahe tee õpetus (Barn 19:1jj; 20:1jj). Selle vorm ja päritolu ei ole selge, kuid seda tsiteeritakse sõnasõnalt (vrd Did 1:1,3) ja iseloomustatakse sõnadega *γνώσις καὶ διδασχῆ*. Selle olemust on raske iseloomustada, kahe tee õpetuse algupära ulatub tagasi juutliku õpetuse juurde.

Teiseks tsiteeritakse Barn 4:3 Etioopia Eenoki raamatut (*περὶ οὗ γέγραπται ὡς Ἐνώχ λέγει*) ja mittekanoonilistele tekstidele viidatakse

¹¹³ Hb ja Barn sarnasus on tõlgendamismeetodites ja „lemmikkohtades”, mida tõlgendada. (Meetodid, Hb tüpoloogia ja Barn antitees, on erinevad.) Muljet VT tekstide laiaist tundmisest ei saa üle hinnata, sest peale VT olid koguduses suulised allikad, VT florilegiumid, mis matsid VT enese alla, mistõttu see algkristluses välja ei tulegi.

¹¹⁴ Carleton-Paget, *Barnabas*, 239.

¹¹⁵ Pea ükski „Uue Testamendi” mainimine kanoonilistes tekstides ei tähenda raamatut, vaid uut korda Jumala Pojas. UT kui raamat tekib selle korra pinnal kaanoni kujunemisel ning kinnitab selle, näidates evangeelset õpetust ja apostlite pärimust.

¹¹⁶ Vincent, *Ertragen*, 92.

¹¹⁷ Selle elava kuulutuse kohta tema kui õpetaja enese-esitus ja *captatio benevolentiae* Barn 1.

veel.¹¹⁸ Põhjus, miks tsiteeritakse Etioopia Eenokit kui kanoonilist teksti, on selle populaarsus algkoguduses (1Pt 3:19; 4:6).

Barn eitab VT ajaloolisust, kuid kinnitab selle kirjasõna kehtivust, olles lähedane Hb Vana Testamendi tõlgendamisele. Barnabas näitab väga selgelt, et VT on inspireeritud Jumala sõna. Vaim (Jumal Issand, prohvet kui inspireeritu) on selle andnud, gnoosis avab selle. VT on tõde ilma ajaloolise taustata, see on sõna, mis end ise avab ja meile Kristuse riigist räägib.¹¹⁹ Selle kinnituseks on arvukad tsitaativormelid.

Barn näeme, et vanas kirikus olid suuliselt laialt ringlemas mitte ainult pärimused ja motiivid, vaid terved õpetussuunad, nagu näiteks paljud jooned Hb õpetuses. Ka näeme, et kirjutatud UT asemel on elav UT, Kristuse kogudus.

Seega näeme Barn-s Uue Testamendi põhiliste raamatute tundmist: Hb, põhiosa Pauluse kirjadest ja Pühakirjana tsiteeritav Mt. Barn-s on tekstide tundmisest olulisem hoopis VT tõlgendamine ja meetod, kuidas teha kristlikku teoloogiat, mis vastab suurel määral Hb teoloogiale.

TEINE CLEMENSI KIRI

II saj keskel kirjutatud Teine Clemensi kiri on sümbuleutiline (15:1) kõne, mõeldud suulise esinemise matkimisena (19:1). Selle esimene osa on täis pühakirja ja Jeesuse sõnade tõlgendusi, teine osa autori nõuanne lugejale, ἐντεῦξίς (19:1). Seega pole 2Clem (oma eeskuju 1Clem järgi) epistel, vaid epistli *Gattungile* öieti võõras *Gattung*, mille vormiliseks eeskujuks on suuline kõne. Epistlitele on see võõras, H. Köster iseloomustab 2Clem kui prohvetlik-sünoptilist kristlust.¹²⁰ Tekstis korduvad sünoptilised mõtted, eelkõige Jumala riigist, meelegaõpetusest, kohtuühvardusest.

VT tsiteerimisvormelid 2Clem on 3:5; 6:8¹²¹; 13:2; 14:2. Apostlikele

¹¹⁸ 16:5 Eenoki kohta, 11:9; 12:1 tundmatute prohvetite „ütlemised”, Hagner, *Clement*, 275.

¹¹⁹ 9:8 on lähedane Theodotioni VT tõlke inspiratsiooniõpetusele, näidates, et arvsõnade kirjaõpetaja ning kirjatähe kujugi on Jumala seatud Jeesuse tunnustaja.

¹²⁰ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 62. Ta näeb 2Clem ka madalat kristoloogiat, mis ei ole tabav (Jeesus enam õpetaja kui Lunastajana; *ibid.*).

¹²¹ Ἀέγει δὲ καὶ ἡ γραφὴ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ.

isadele iseloomulikult on need olevikus. Erandiks on on Js 66:18 tsitaat 2Clem 17:4: εἶπεν γὰρ ὁ κύριος ning 2:1,2,3 (ὁ δὲ εἶπεν kolm korda). VT viide tsitaativormeliga λέγει γὰρ καὶ ὁ κύριος (13:2) tähendab ilmselt, et VT-s räägib Issand Kristus.

VT Pühakirja mahust räägib mehe ja naise loomise seletus (2Clem 14:2). Kõigepealt Pühakiri „ütleb” (Gn 1:27), järgneb seletus allegoorilisele tõlgendusele põhjendusega τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καὶ οἱ ἀπόστολοι ... λέγουσιν, „ütlevad”. Τὰ βιβλία on ilmselt ἡ γραφή sünonüüm (vrd 1Clem 43:1), lugem „*prohvetite* raamatud” pole tekstikriitiliselt kindel, kuid siin võib siiski olla juutlik nägemus, et VT koosneb just prohvetite raamatutest. „Apostlid” võtavad siin üles Uue Lepingu pühakirja teema (mõeldud on siin ilmselt ajaloolisi apostleid institutsioonina); viidatakse nende õpetusele, mitte kirjadele.¹²² H. Kösteri järgi viitavad βιβλία ja ἀπόστολοι ilmselt VT Pühakirjale ja UT pärimustele suulistena, võrreldavatena 2Pt 3:2.¹²³ Sellist VT ja apostlite ühendamist pole kerge seletada, kuna ilmselt viidatakse apostlite suulise õpetuse pärimusele, millele lähim on Ef 5:25.

Uue Testamendi tsitaadid, just sünoptilised tsitaadid on sagedased, kuid mitte täpsed. Nii toon välja tsitaatide hulga. 2Clem 2:4=Mt 9:13; 2Clem 3:2=Mt 10:32; 2Clem 4:2=Mt 7:21, 2Clem 4:5=Lk 13:25,27¹²⁴; 2Clem 5:2 vastab ligikaudu Mt 10:16,28; Lk 10:3-5, 2Clem 5:4 (Lk 12:4; Mt 10:28). A. Gregory ja Chr. Tuckett arutavad kahe viimase tsitaadi apokalüptilist päritolu;¹²⁵ 2Clem 6:1=Lk 16:13 (täpselt); 2Clem 8:5=Lk 16:10j (täpne, kuid vastupidises järjekorras); 2Clem 9:11=Mt 12:50; Lk 8:21.¹²⁶ 2Clem 13:4 on uusmoodustis Lk 6:27,32,35 põhjal.

Sünoptiline traditsioon on valdav, tsitaadid pole enamasti küll täpsed, kuid neid on palju. 2Clem on näide sünoptiliste vormide kujunemise ja edasielamise kohta.

¹²² Wengst, *Didache*, 276.

¹²³ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 68.

¹²⁴ See võib olla ka mingi apokrüüfne evangeelium (Gregory, Tuckett, *2 Clement*, 262). Siiski võiks see olla Lk mõju, täpsemalt sellest juba edasiarenenud pärimus (*ibid.*, 263).

¹²⁵ See meenutab ka Jh 11:52; 13:23. 2Clem kombineerib pärimusekatkeid, ei tsiteeri.

¹²⁶ Mt 12:50; Mk 3:35; Lk 8:21; Tooma ev 99 jt, peegeldades sünoptikutejärgset arengut; Gregory, Tuckett, *2 Clement*, 270.

Esineb ka muid viiteid UT pärimustele. 2Clem 4:5 on tõenäoliselt ainus ebamäärane Jh (13:23) viide.¹²⁷

2Clem 14:2; Ef 1:22; 5:23 esindab väga laia pärimustekimpu, teemadeks kogudus kui Kristuse ihu, kui kosmiline müsteerium (1Kr 12:27; Rm 12:5; 1Kr 10:16j; Kl 1:18.24; 2:19; Ef 1:22j; 5:29-32; Did 11:11).¹²⁸ Kas 2Clem tunneb Pauluse kirju, pole võimalik tõestada. Näha on, et kogu sarnasuse juures pole üle võetud Kl-Ef redaktsiooni Kristusest kui koguduse peast.

2Clem 19:1 võib olla viide 1Tm 4:14, kuid sõnastus on sellest üsna kauge.¹²⁹

2Clem 11:6 võib A. Gregory ja Chr. Tucketti järgi olla Hb 10:23 või 1Clem 27:1 mõju, K. Wengst vaidlustab selle, näitab Hb asemel liturgia (või äärmisel juhul 1Clem 27:1) mõju.¹³⁰

2Clem 16:3 võib olla viide 2Pt 3:10-12, kuid pärineda ka apokalüptilisest ühisvarast.¹³¹ Seega näeme kirjade mõju puudumist 2Clem kristluses. Kas seda on võimalik seletada päritolumaa Süüria¹³² või rõhutatult sünoptilise vaimsusega, pole kindel.

Uus suund *tsitaativormelite kasutamisel* 2Clem tekstis on Issanda, st Jeesuse sõna sissejuhatamine grammatilises olevikus (λέγει): 2Clem 2:4; 3:2; 4:2; 5:2; 6:1; 8:5 (λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ), 13:2¹³³; 13:4. Vähemusse on jäänud aoristis tsitaativormel „ütles” (εἶπεν): 2Clem 4:5; 5:4; 9:11; 12:2 (dialoogiolukorras, vabas jutustuses). H. Köster on vaidlustanud kirjaliku evangeeliumi olemasolu, näidates, et evangeeliumi tsi-

¹²⁷ *Ibid.*, 270, 253.

¹²⁸ Wengst, *Didache*, 276; Gregory, Tuckett, 2 *Clement*, 287.

¹²⁹ Sarnase mõttekäigu juures on ära vahetatud kolm asja: isik „mina – sina”, tegevus „lugemine – kuulamine” ning nende järjekord:

1Tm 4:16

ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ
καὶ σεαυτὸν σώσεις
καὶ τοὺς ἀκούοντας σοῦ

2Clem 19:1

εἰς τὸ προσέχειν τοῖς γεγραμμένοις
ἵνα καὶ ἑαυτοὺς σώσητε
καὶ ἐμὲ τὸν ἀναγινώσκοντα ἐν ὑμῖν

¹³⁰ Gregory, Tuckett, 2 *Clement*, 290; Wengst, *Didache*, 274.

¹³¹ *Ibid.*, 261.

¹³² Seda väidab K. Wengst, *ibid.*, 217. Walter Bauer peab 2Clem sünnikohaks Rooma-Korintose ruumi, vt Walter Bauer, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im Ältesten Christentum*. 2. Aufl. (Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1964), 104.

¹³³ Segatsitaat VT ja UT: λέγει γὰρ καὶ ὁ κύριος ... καὶ πάλιν.

taatides ei räägi mitte Pühakiri, vaid Issand.¹³⁴ Kuid tsitaate on rohkesti ja need on üsna täpsed.

Seega on Jeesuse sõnast saanud Jumala sõna nagu VT (eeldusel, et see on enamasti leitav ka kirjalikus evangeeliumis). 2Clem 13:4 tsitaadivormel (ilmselt Lk 6:32,27j¹³⁵) ὅτι λέγει ὁ θεός on küll ebatavaline, sest siin kasutatakse Jeesuse kohta Jumala tiitlit, kuid see viitab 2Clem kõrgele kristoloogiale (2Clem 1:1j).

Evangeeliumi kirjalikule vormile viitab ka 2Clem 8:5 λέγει γάρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. See (Lk 16:10j viitav) tsitaadivormel on sarnane Did 15:3j topeltvormelile. Did viitas Mt-le, 2Clem siinkohal ilmselt Lk-le, mille tundmine kirjaliku allikana on selge.

2Clem nimetab evangeeliumi ka „Pühakirjaks”. Nimelt toob 2Clem 2:1,2,3 ära Vana Testamendi tsitaate („see, kes ütles”), millele järgneb UT tsitaat (2:4) vormeliga ἑτέρα δὲ γραφή λέγει (Mt 9:13 = Mk 2:17).¹³⁶ Seega on Matteuse evangeelium Pühakiri ja see räägib preesensis, nagu teiste apostlike isade järgi ka Vana Testament.

Kui Did tundis vaid Mt, siis 2Clem kasutab kirjalike autoriteetidena Mt ja Lk.¹³⁷ Miks ei kasutata Mk, on seletatav sellega, et mahukam tekst tõrjub lühema välja (nagu Kl asemel tsiteeritakse vanas kirikus Ef). Mk kasutamist usub küll A. D. Hagner.¹³⁸ Kas evangeelium sai kanooniliseks just Süürias, oletatavasti Did ja 2Clem¹³⁹ ühisel kodumaal, pole kindel.

2Clem 11:2 tsiteerib *mittekanoonilist* Eldadi ja Modadi raamatut: λέγει γάρ ὁ προφητικὸς λόγος.¹⁴⁰ See on olevikus nagu VT, kuid mitte γραφή nagu 1Clem 23:3j. Prohvetisõna võib olla ka koguduse keskel kõlav üleskutse (2Pt 1:19). Siin on „prohvetisõna” ajastu nimetus sellele, mida me tänapäeval nimetame „apokrüüfseks” või „pseudepigraafiliseks”.

¹³⁴ Köster, *Synoptische Überlieferung*, 65.

¹³⁵ Mt 5:46,44; Lk 6:32,27j; Gregory, Tuckett, *2 Clement*, 272. Küsitavaks peab Luuka tsiteerimist Hagner, *Clement*, 276.

¹³⁶ H. Köster peab tsitaati näiliseks. Ta eitab UT-i kui kirjalikku allikat, seletades tsitaadivormeli vastavust VT tsitaadile sellega, et eelnevas tsiteeriti VT-i, Köster, *Synoptische Überlieferung*, 65.

¹³⁷ Seda on möönnud ka H. Köster, väites siiski, et evangeeliume on tuntud, mitte tsiteeritud, *ibid.*, 109j.

¹³⁸ VT kaanoniga on A. D. Hagneri järgi ühendatud mitu UT teksti. See „teine pühakirjakoht” (2:4) on selgelt Mk 2:17, Hagner, *Clement*, 121.

¹³⁹ Wengst, *Didache*, 211.

¹⁴⁰ 1Clem 23:3; Hagner, *Clement*, 32j.

2Clem 12:2 on aoristi „ütles” viitega Tooma evangeeliumi 22. logionile, Aleksandria Clemensi järgi aga pigem egiptlaste evangeeliumile.¹⁴¹ Gnoosiselaadset logioni katkestatakse seletava vormeliga τοῦτο λέγει (12:4,5), mis meenutab juutlikku *peserit*. Seda tsiteeritakse K. Wengsti järgi sama autoriteediga kui Js 54:1 2Clem 2:1-3, kuid üle ei võeta gnostilist maailmapilti.¹⁴² UT kaanonisse või pigem autori lugemisvarasse kuulus ka Tooma (või Egiptlaste) evangeelium.

Raamatu teises osas¹⁴³ räägitakse Jeesuse käskudest (2Clem 17:3 τὰ τοῦ κυρίου ἐντάλματα, 17:3 ja 7 αἱ ἐντολαὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, vrd 1Clem 13:3). See on sünoptiline pärimus lahtikirjutamata kujul, võrreldav Jeesuse sõnade pärimusega Paulusel (1Kr 7:10; 12:25).

2Clem-s näeme rohket sünoptilise pärimuse retseptiooni, samuti kirjalike sünoptiliste evangeeliumide kasutamist Pühakirjana. Nagu Pol. Fl oli Pauluse kirjade retseptiooni näide, nii on 2Clem Mt ja Lk retseptiooni näide. 2Clem on samuti näide evangeeliumitekstide võrdsustamisest VT-ga. Need on kirjalikud, need on Pühakiri, need räägivad olevikus.

Pauluse kirjade retseptiooni laad pole selge. 2Clem erineb selles Pauluse koolkonna esindajast Polykarposest, kes jääb sünoptikute, seega ka ajaloolise Jeesuse juurde.

Siiski ei ole 2Clemensil selgust kaanoni piiritletuse küsimuses. Näiteks tsiteerib ta kahel korral apokrüüfseid raamatuid.

KOKKUVÕTE

Apostlike isade kirjad näitavad mitme tunnuse kaudu Uue Testamendi tekstide autoriteedi kujunemist. Need märgid kujunevad paralleelselt, sisaldades küll erinevusi. On tekste, mis rõhutavad Paulust, on tekste, mis rõhutavad Matteust. Oluliseks erinevuseks on ka Pühakirja kasutamise meetod.

Vanim apostlikest isadest, *Clemens*, on kirjutanud oma kirja samal ajal Ilm ja 4Esraga, täpsemalt aastal 96. Kirjale on omane selgelt väljakujune-

¹⁴¹ Wengst, *Didache*, 223j.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ 15:1 esineb rohkesti mõistet συμβουλίαι, ὁ συμβουλευῶνας.

nud pühakirja teoloogia rohke Vana Testamendi tsiteerimisega ning ka vanakiriklik nägemus, et VT autoriks on Kristus ja Püha Vaim.

Selge on tsitaadivormelites välja kujunenud grammatilise aja vahe: VT kui Pühakiri räägib olevikus, Jeesus „rääkis” aoristis. Jeesuse ja apostlite aega tunnetatakse minevikuna, kuigi lähedasena ja mõjuvana.

UT tekstide levikust räägib Clemensi sõltuvus Pauluse kirjadest. Kirjad on olnud kergesti omaksvõetavad ja edasiarendatavad, kuna ka apostlikud isad kirjutavad kirju (epistleid). See on eeskuju, mitte enamat. Sama kerge polnud sünoptilise pärimuse retseptsoon. See on sagedane, kuid ei viita kanoonilise evangeeliumi olemasolule Clemensi mõtlemises.

Clemensi ja Ignatiose vahel, umbes aastal 100 on kirjutatud *Didache*. Selle vorm ja pärimusmaterjal erinevad Clemensist ja Ignatiosest (kuigi Did ja Ignatios on kaasmaalased), nii et selle dateerimine ei omagi tähtsust.

Did koht kristliku Pühakirja ajaloos on aga seda suurem. Did on kirjaliku evangeeliumi kanooniliseks muutumise alguse juures. Olulisim on sõna „evangeelium” esiletõstmine ja seosed samast piirkonnast pärit Mt-ga. Did tsitaadivormelid erinevad muudest kaasaegsetest, kuid needki kinnitavad uue, kristliku Pühakirja olemasolu. Issanda räägitud sõnast on saamas kirjutatud Jumala sõna.

Põhjuseks, et Did kaanonis on kindel koht Mt-l, kuid puudub Paulus, võiks tuua Did koguduse päritolu mõnest teisest, mitte Antiookia misjonist; samuti muudest kaasaegsetest tekstidest erineva *Gattungi* – kiriku-korra kasutamise.

Veidi hiljem, aastal 112 kirjutanud *Antiookia Ignatios* on originaalne mõtleja, kes ei tsiteeri palju. UT tekste tsiteerides ei kasuta Ignatius tsitaadivormelit. Siiski on tema jaoks teemaks nii Vana Testament kui ka Uue Testamendi koostisosad. Evangeelium kirjaliku autoriteedina on Moosese ja prohvetite kõrval, ka Pauluse kirjade kogu on autoriteedina olemas. UT osad on osa ühtsest Pühakirjast, mis, hõlmates eelkõige VT, on kristlik, mitte juutlik.

Ignatiose juures on eriline see, kuidas ta elab veel UT tekkimise sees: siin tuleb välja tema originaalsus, mis on sünoptilise pärimuse tõlgendamisel võrreldav Johannese mõtlemise originaalsusega.

Polykarpus on oma kirja kirjutanud ilmselt aastal 112, seoses Ignatiose töö jätkamisega veel viimase eluajal. Eeldusel, et kiri koosneb kahest osast,

on ta teise, hiljem lisatud poole kirjutanud mõni kuu või ka mõni aasta-kümme hiljem. Erinevalt Ignatiosest pole ta originaalne mõtleja, kuid näitab mitut UT kaanoni kujunemise tunnusjoont. Kui 1Clem oli VT tsi-taatide kogu, siis Polykarpos tsiteerib samades proportsioonides just UT tekste. Pea kogu UT kaanoni tundmine ja kasutamine näitab, et selles koguduses on just apostlite kirju peetud kõige olulisemaks kirjanduseks. Polykarpose UT kaanon on tunduvalt selgem kui Ignatiose kaanon. See veenab juba UT kirjakohtade statistikaga.

1Clem ja Ignatios on ajastuomased. Kristlik pühakirjakaanon polnud veel teemaks. Tekstide tõesuse normiks ei peetud veel nende apostlikkust, kristlikku normatiivset kirjandust käsitleti kasvava, mitte suletuna. Polykarpos aga rakendab VT Pühakirjale viitavat tsitaativormelit juba ühe UT teksti kohta ja nimetab Ef *scriptura*'ks.

Polykarpos tegeleb ka UT inspireerituse mõttega, mainides algkrist-luses mujalgi tuntud apostli „(kirjutamis)tarkuse” mõistet. Selles on Pol. Fl. lähedane Pauluse koolkonnale ja 2Pt.

Barnaba kiri on kirjutatud määratlemata ajal – ligikaudu ajavahemi-kus 100-150. Teoloogia ja Barn eripärad meenutavad siiski Hb, paljud motiivid ka 1Clem, mis kõik on tunduvalt varajasemad.

Barn esindab selget, isegi äärmuslikku inspiratsiooniõpetust, kus teksti inspireeritus on suurem kui ajalugu teksti taga. Barn võib selles seos-es paigutada Hb õpilaste hulka. Koos 1Clem-ga jagab ta sama VT tsitee-rimisviisi, uus on see, et VT tsitaativormeliga on tsiteeritud ka üht UT teksti, Matteust. Teadlikkus kujuneva kristliku kaanoni mahust on tal olemas. Barn näitab sügavat sisseelamist UT pärimustesse, motiividesse, tervetesse õpetussuundadesse.

UT-le inspiratsiooniõpetus otseselt edasi ei kandu, tekst ei muutu tõlgendatavaks sama meetodiga, millega tõlgendatakse VT-d. Kuid vaa-tamata Barn huvile nimelt VT vastu tunneb ta Uue Testamendi põhiosi: enamikku Pauluse kirjadest ja Mt.

Teises Clemensi kirjas näeme selget sünoptiliste evangeeliumide kasu-tamist kirjalike allikatena. Nagu Pol. Fl oli Pauluse kirjade retseptsiooni näide, nii on 2Clem Mt ja Lk retseptsiooni näide. Evangeeliumi tekstid (kuid ka VT ja UT apokrüüfid) on Vana Testamendiga võrdsed. Ka kasu-tavad tsitaativormelid VT-le omast viitamise viisi, nimetades neid Püha-kirjaks ja lastes neil rääkida oleviku vormis.

Tekstid ei tõesta Johannese kirjanduse tundmist, vaid ainult seda, et selle teoloogiline suund ja mõni mõiste on tuntud. Ilmselt on kaanoni kujunemises enne Markioni ja ka Markioni järel olnud olulisem Mt koht, selle kaudu ka Iisraeli ja kiriku järjepidevuse rõhutamine. Ka on katoolsetest kirjadest hinnatud üksnes Hb. See näitab juba Markioni-eelse aja suundumust (mis on jätkunud ka pärast Markioni eelkõige orientaalsetes kirikutes), et kaanonil on kaks alussammast: sünoptiline evangeelium (või kaks) ja Pauluse kirjade kogu.

Apostlike isade vähene tekstivalik näitab varajases pühakirja teoloogias suurt algmitmekesisust. Küsimusele, miks on Piibel pühakiri, osati vastata väga erinevalt. Samuti on UT (pärimuste) koht eri apostlike isade juures väga erinev. Ka on mitmekesised nende teoloogia-ajaloolised seosed kanooniliste Uue Testamendi teoloogiatega.

Kõige olulisem märk uutest arengutest on just tsiteerimise viis, samuti kirjalike mõjutuste maht. Vähem on mõju argumenteerimisel seoses apostliku päritoluga, siiski jätkub siin 2Pt 3:15 suund. 2Tm 3:16 arengusuund – näha tekstides inspiratsiooni – jätkub ainult (nagu 2Tm mõte) VT tekstide puhul (1Clem, Barn), UT tekstide olemust põhjendatakse teisiti.